

A marxista személyiségelmélet kérdéséről

LICK JÓZSEF

I.

A szocialista-kommunista társadalom építésében a fejlődés előrehaladásával egyre nagyobb szerepet játszik a társadalom összes tagjainak tudatos alkotó tevékenysége. Ez szükségképpen feltételezi az egyes ember fejlődését, a szocialista-kommunista személyiség általánossá válását. Az új embertípus kialakulásában az objektív társadalmi viszonyokon kívül jelentős helyet foglal el a párt, az állam tudatos, széles értelemben vett nevelő tevékenysége. Ennek sikere érdekében mélyrehatóan tanulmányozni kell az ember bonyolult tulajdonságait, a személyiség alakításának módját és lehetőségeit, s fel kell tárni azokat a törvényszerűségeket, amelyek a személyiség fejlődését alapvetően meghatározzák. Nem véletlen tehát, hogy az utóbbi néhány évben, de különösen az SZKP XX. és XXII. kongresszusának hatására előtérbe került a személyiség kérdésével kapcsolatos elméleti tevékenység a nemzetközi marxista irodalomban.

Kétségtelen azonban, hogy a problémák sokoldalú kimunkálásának még csak a kezdetén vagyunk; a marxista személyiségelmélet *viszonylag* kidolgozatlan. Ezt, nézetünk szerint, több tényezőre lehet visszavezetni, melyek közül az alapvető a marxizmus keletkezésének és fejlődésének objektív körülményeiben keresendő.

A marxizmus klasszikusai a történelem materialista értelmezésével megadták a marxista személyiségfelfogás leglényegesebb alapjait. Konkrét elméletet azonban nem dolgoztak ki. A történelem mozgató erőit vizsgálva, Marx és Engels természetesen nem tekintettek el az egyén és a társadalom viszonyának elemzésétől. Mindig hangsúlyozták a kettő dialektikus kölcsönhatását. A megoldandó fő feladat azonban a társadalmi fejlődést végső soron meghatározó tényezők feltárása volt.

A történelem materialista értelmezésére vonatkozó alapkoncepció rögzítése után Marx és Engels tevékenységének középpontjába szükségképpen ennek széles körű elméleti igazolása, az anyagi-gazdasági viszonyoknak a részletekbe menő vizsgálata került, mely viszonyok *végső soron* általános törvényszerűségként az osztályharcon keresztül meghatározzák az egész társadalom fejlődését.

Csak e feladat megoldása után kerülhetett napirendre más, az alapvető problémának alárendelt s ennek megoldásától függő egyéb kérdések felvetése, abban a mértékben, ahogy a társadalmi gyakorlat szükségletei napirendre tűzték azokat.

A marxizmus fejlődése elsősorban a munkásosztály előtt a társadalom átalakításáért folytatott harcban felmerülő gyakorlati feladatok függvénye. A szocialista forradalmat megelőző korokban a személyiségelmélet kidolgo-

zása nem jelentkezhett elsődleges gyakorlati igényként. A munkásosztály és kommunista pártja számára akkor más problémák elméleti kidolgozása volt lényeges (a szocialista forradalom, a proletárdiktatúra elmélete stb.).

A személyiség fejlődésének kérdése a maga sokrétűségében a szocialista társadalom építése során kerül előtérbe, s így részletes elméleti kidolgozása is csak akkor érik gyakorlati szükségletté.

Kétségtelen, hogy ez a szükséglet már hosszabb ideje fennáll, s hogy mégis csak az utóbbi évek mutatnak bizonyos fellendülést e téren; ez már nem magyarázható az elmélet fejlődésének belső sajátosságaival. A lemaradás döntő oka a személyi kultusz gátló hatása, a személyi kultuszhoz kapcsolódó dogmatikus gondolkodásmód, amely az új tudományos problémák feltárását korlátozta, továbbá az a tényleges helyzet, amelyben a személyiség fejlődése a személyi kultusz torzító hatásán keresztül, az emberek kezdeményező- és alkotóképességének erőszakosan leszűkített keretei között érvényesült.

A marxista személyiségelmélet viszonylagos kidolgozatlansága következtében a burzsoá és revizionista ideológusok egy része (J. P. Sartre, E. Bloch) olyan javaslattal lépett fel, hogy a személyiségelméletet a marxizmusba kívülről kell bevinni. E javaslat tevői azonban félreismerik a marxizmus elméletét, amely kezdettől fogva olyan társadalom létrejöttének útjait és módjait kutatta, amely társadalomban a személyiség sokoldalúan kifejlődik, s így a személyiség problémája szerves részét képezte a marxizmusnak. Marx, Engels és Lenin lerakták a marxizmus személyiségelméletének alapjait. Ezeket az alapokat felhasználva, a tudomány és a társadalmi fejlődés legújabb eredményeit és szükségleteit figyelembe véve kell most a részproblémákat kidolgozni.

Ezzel kapcsolatosan az a kérdés vetődik fel, vajon indokolt-e személyiségelmétről beszélni a marxizmusban?

A kérdés bizonyos fokig azért jogosult, mert elképzelhető olyan álláspont, mely szerint a marxizmus mint az általánossal foglalkozó tudomány, nem tűzheti ki célul egy, a személyiséggel kapcsolatos elmélet kidolgozását, hanem csupán azokat az általános kereteket adhatja meg, amelyekre építve a különböző tudományok (pszichológia, etika stb.) a személyiség kérdéseit megoldják.

A személyiség kérdésével valóban több tudomány foglalkozik, hiszen mindenütt szükségképpen felmerül ez a probléma, ahol az emberre jellemző törvényszerűségeket tárják fel. Ezek a tudományok a személyiség egy-egy aspektusát emelik ki, és ezt vizsgálják részleteiben. Ahhoz azonban, hogy az egyoldalú részismereteken túlmenően egységes, átfogó képet kapjunk, a személyiséget a maga komplexitásában, bonyolult sokrétűségében szükséges tanulmányozni. Ezért nem elég, ha a személyiség egyes oldalait csak külön, elszigeteltnek tekintve szemléljük, hanem arra van szükség, hogy összefüggéseiben, egységes elmélet talaján vizsgáljuk őket. A személyiség fogalma, a társadalomban betöltött szerepe, struktúrája, egyéni és történeti fejlődéseinek törvényszerűségei, a kialakulására ható tényezők vizsgálata, a tipizálás kérdése, a személyiség és társadalom dialektikája stb. csak egymással való belső összefüggésben, szerves egységükben dolgozhatók ki.

Az elmondottakból már következik, hogy a személyiséggel kapcsolatos átfogó elméleti problémák megoldása a marxista *filozófia* feladata. Ennek oka, a fentiekén kívül, abban is rejlik, hogy a személyiség problémája elsősorban világnézeti kérdés. Az ember belső lényege, társadalmi szerepe, céljai, érdekei, egyén és társadalom viszonya stb. mindig a filozófiai vizsgálódás részét képezték. Az ember a világnézet legfontosabb kérdéseinek valóságos

gyűjtőpontja. A filozófia alapkérdésére, a lét és a tudat viszonyának kérdésére adott válasz hátterében, akármilyen absztrakt módon, bármennyire is a személyiségtől elvonatkoztatva fogalmazzák meg, mindig ott rejlik az ember lényegével kapcsolatos állásfoglalás is.

A marxista elméleti folyóiratok hasábjain több tanulmány jelent meg a személyiségről. Ezek a személyiségprobléma egy-egy aspektusát vizsgálják, mégpedig elsősorban a személyiség fejlődésének egy vagy néhány külső feltétele oldaláról. Mind ez ideig azonban kevés figyelmet szenteltek olyan alapvető kérdések megoldására, mint a személyiség marxista fogalma, a személyiség struktúrájának, a személyiség és a társadalom dialektikájának a kérdése stb.

Teljes egészében jogosnak tartjuk P. E. Krjazsev megjegyzéseit, aki a „Kommunizmus és személyiség” c. cikkében¹ kifogásolja ezt a hiányt. Rámutat arra, hogy a személyiség marxista fogalmának kifejtésénél a szerzők abból a helyes tételből kiindulva, hogy a személyiség a társadalmi viszonyok terméke, a személyiség specifikumának vizsgálata helyett igen gyakran átcsúsznak a társadalmi viszonyok vizsgálatára, s a személyiséget mintegy feloldják a társadalmi viszonyokban.

Ez, természetesen, nem jelenti azt, hogy az ilyen szempontból hiányos tanulmányok más vonatkozásban ne vetnének fel értékes gondolatokat.²

A személyiség marxista értelmezésében jelentős eredményeket mutat fel Sz. L. Rubinstein munkássága,³ aki elsősorban a személyiség pszichológiai értelmezésének alapjait dolgozta ki. Ennek ellenére az általa kifejtett gondolatok kétségkívül figyelmet érdemelnek egy általános filozófiai vizsgálatnál is.

Említésre méltó még Reinhold Miller tanulmánya,⁴ mely a neotomista felfogás bírálata mellett megkísérli — elsősorban etikai szempontból — a marxista álláspont rövid kifejtését.

A következőkben olyan kérdésekkel foglalkozunk, amelyek, nézetünk szerint, a marxista szerzők megjelent cikkeiben nem szerepelnek kellő súllyal. Így, elsősorban, a személyiség fogalmát, struktúráját, a személyiség-típus, valamint a kommunista személyiség egyes kérdéseit vizsgáljuk. Mindezek a problémák, természetesen, további tanulmányozást követelnek, s így le kell mondanunk akár a viszonylagos teljesség igényéről is. Célunk nem annyira a részletes elemzés, mint inkább az, hogy egy nagyobb tanulmány előmunkálataként néhány legfontosabb elvi kérdés vázlatos áttekintését adjuk.

Emellett számos lényegbevágó kérdést, amelyet a marxista irodalomban alig dolgoztak ki — mint pl. a személyiségfejlődés története vagy a jelenkori burzsoá személyiségelméletek bírálata —, de nagy jelentőségük van, ehelyütt nem érintünk. E problémák feltárása különösen alapos, huzamosabb kutatómunkát igényel, s nem oldható meg egyetlen tanulmány keretein belül.

¹ Filozofszkije Nauki, 1962. 1. sz.

² A. K. Kuriljev: A személyiség mindenoldalú fejlődése a kommunizmusban (Voproszi Filozofii, 1961. 11. sz.). Itt elsősorban a munka jellegének megváltozásával, a munkamegosztásnak a személyiségre gyakorolt hatásával foglalkozik a szerző. — Továbbá Erwin Stüber: A személyiség kibontakozása a szocializmus győzelméért vívott harcban (Einheit, 1961. 1. sz.). A cikk a szocialista brigádok és a személyiségfejlődés kérdésével, valamint a szocialista társadalmi viszonyoknak a személyiségre gyakorolt hatásaival foglalkozik.

³ Gondolkodáslélektani vizsgálatok. Gondolat, 1960; Lét és tudat. Kossuth, 1962.

⁴ A személyiség neotomista felfogásának reakciós jellege. Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1961. 5. és 6. sz.

II.

Már a fentiekből kitűnt, hogy a személyiség fogalma rendkívül bonyolult, komplex fogalom, amely a legkülönbözőbb tudományokban, így a pszichológiában, az etikában, a szociológiában, a történelemtudományokban, a pedagógiában, a jogtudományban, az orvostudományban, (pl. elmekórtan) használatos. Ezek a tudományok sajátos szempontok alapján tanulmányozzák az embert, s ennek megfelelően a fogalom is sajátos tartalmat nyer náluk.

A filozófiai értelmezés szükségképpen túllép e speciális vonatkozásokon, s általánosabb tartalmat fejez ki. E tartalom feltárásához a marxizmusnak az emberről alkotott ismert alaptételeiből kell kiindulnunk. Marx és Engels különböző műveikben hangsúlyozták, hogy az ember kettős értelemben, a természet és a társadalom által meghatározott, fejlődését a természeti és a társadalmi környezethez való viszonya szabja meg, egyaránt természeti és társadalmi lény. A kérdés azonban az, hogy a kettő közül melyik adja az ember lényegét, specifikumát. Az ember mint természeti lény biológiai szerkezettel és ennek megfelelő magatartásmódokkal, biológiai szükségletekkel stb. rendelkezik. Mint társadalmi lény, meghaladja ezeket, s biológiai funkciói is a társadalmiság prizmáján keresztül, az állatvilágétól eltérő, minőségileg magasabb szinten realizálódnak. A természethez való szükségszerű viszonya — a társadalmi környezet által átalakított viszony. A természeti jelleg tehát a társadalmihoz képest alárendelt szerepet játszik az emberben. Ezért mondja Marx, Feuerbach absztrakt emberfelfogását bírálva: „... az emberi lényeg nem valami az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.”⁵ Ugyanezt hangsúlyozza a Gazdasági-filozófiai kéziratokban is: „Mindenekelőtt kerülni kell, hogy a 'társadalmat' ismét mint absztrakciót szembeállítsuk az individuummal. Az individuum *társadalmi lény*. Életmegnyilvánulása — még ha nem közösségi, másokkal beteljesült életmegnyilvánulás közvetlen formájában jelenik is meg, azért a *társadalmi élet* megnyilvánulása és igazolása.”⁶

Az embernek ezt a társadalmi mivoltát, társadalmi lényegét értették a marxismus klasszikusai a személyiség fogalmán. Az eddigieknél világosabban fejezi ezt ki Marx „A hegeli államjog bírálata” c. művében, ahol azt mondja, hogy a személyiség lényege „... nem a szakálla, a vére, az elvont fizikai természete, hanem *társadalmi minősége*...”⁷

Ebből következik, hogy a személyiség fogalmának mindenekelőtt *szociális* tartalma van. Ezért a személyiséget elsősorban — bár korántsem mindig közvetlenül — a gazdasági viszonyok, s az általuk meghatározott osztályviszonyok határozzák meg. Ily módon a marxizmus személyiségfogalmának lényeges tartalma az egyes ember legfontosabb jellemzőit foglalja magában, amennyiben a személyiséget elhatárolja az ember természeti jellegétől. Nyomban meg kell jegyeznünk, hogy ez az elhatárolás viszonylagos. Az ember „társadalmi minősége” ugyanis a természeti biológiai jelleget megszüntetve — megőrzi. A személyiség vizsgálatánál nem vonatkoztathatunk el teljesen az ember természeti jellegétől, ami a személyiség egyik előfeltétele.

⁵ Marx—Engels Műv. 3. köt. 9. o.

⁶ Marx—Engels: Kleine ökonomische Schriften. Berlin, 1955. 130. o.

⁷ Marx—Engels Műv. 1. köt. 221. o.

A marxizmus az ember társadalmiságának kiemelésével leküzdötte mind a biologizáló emberfelfogás vulgáris, mechanikus álláspontját, mind pedig az ember lényegét valami magába zárt, önálló szellemi szubsztanciaként felfogó idealista nézeteket, amelyek az ember társadalmi mivoltát — a legjobb esetben is — pusztán másodlagos, járulékos tényezőként értelmezik.

Ezek után azt a tételt vegyük közelebből szemügyre, hogy az ember lényege „a társadalmi viszonyok összessége”. Marxnak ezt a megjegyzését sokszor egyoldalúan kommentálják, s csupán úgy magyarázzák, hogy az ember a társadalmi viszonyok *terméke*. Ennek során — a társadalomnak az egyénre gyakorolt hatása mellett — gyakran elsikkad a másik oldal, az ti., hogy az egyes ember a társadalmi viszonyoknak nemcsak tárgya, aki egyszerűen elszenvedi a külső hatásokat, hanem alanya is. A társadalmi viszonyok a sok egyes ember tevékenységén keresztül realizálódnak, s e tevékenység révén alakulnak át az egyének is. Nem csupán arról van tehát szó, hogy a személyiségre jellemző vonások a társadalmi viszonyok *hatására* jönnek létre, hanem arról is, hogy az előbbiek *megnyilvánulásai* is az utóbbiaknak.

A személyiség *tartalmát* éppen az egyes emberekhez képest objektív társadalmi viszonyoknak az egyénben való kifejeződése, mintegy szubjektivizálódása adja.

A társadalmi viszonyok mindenekelőtt anyagi-gazdasági jellegűek, a társadalmi lét szférájába tartoznak. Ezért a gazdasági-termelési kapcsolatok, amelyek magukban foglalják az emberek egymáshoz való viszonyain kívül a természethez való, társadalmilag meghatározott viszonyukat is, döntő szerepet játszanak a személyiség kialakulásában. A személyiségben ugyanis ezek a viszonyok mint az egyén individuális léte koncentrálódnak. Ez az individuális lét része a társadalmi létnek, annak egyedi megnyilvánulása, a személyiség egyik legfontosabb összetevője. Az individuális lét mindenekelőtt az egyén konkrét feltételek közepette végzett anyagi-tárgyi tevékenységében jut kifejezésre, amelynek során elsajátítja a szükségletei kielégítéséhez nélkülözhetetlen eszközöket. A gyakorlati tevékenység, az aktivitás az a mozzanat, amely megteremtí az egyén kapcsolatát a külvilággal, s ennek során egyrészt az egyénhez képest eredetileg külső viszonyok belsőkké válnak, másrészt az egyén belső tulajdonságai kivetítődnek az egyén társadalmi és természeti környezetére. E szüntelen kölcsönhatás konkrét formái határozzák meg, hogy a külvilág miként tükröződik vissza az egyén tudatában.

Az egyéni tudat a személyiség másik legfontosabb összetevője. Az egyes emberben a léte és a tudata szoros egységet alkot. Az egyéni tudat tartalmát a benne tükröződő objektív külvilág határozza meg. Itt az objektív külvilág fogalma alatt nemcsak az anyagi világot — ezen belül a társadalmi létet — értjük, hanem a társadalmi tudatot is, amely az egyénhez mint szubjektumhoz való viszonyában objektív nyelvi formában jelentkezik. A külső hatások csak az egyéni léten keresztül nyilvánulhatnak meg. Az individuális lét *végős soron* meghatározza, hogy a társadalmi lehetőségeken belül az egyéni tudatban *mi és hogyan* tükröződik. Azért hangsúlyozzuk, hogy végős soron — mert nemcsak az individuális lét, hanem a korábban kialakult egyéni tudattartalmak is befolyással vannak a későbbi külső hatások belsővé válására.

Egyszóval, a személyiségben — minden adott fejlődési fokán — a társadalmi viszonyok jelennek meg, *de a személyiségnek már eddig kialakult jellegétől függően, azon átszűrődve, sajátos módon*. A személyiség tehát a társadalmi viszonyok megtestesítője, s a társadalmi viszonyok — ahogy Marx mondja — nem-

mások, mint az ember egzisztenciájának „társadalmi módjai”, lényegének megvalósulása.⁸ Marx ugyanitt rámutat arra is, hogy a személyiség meghatározásakor nem állhatunk meg a társadalmi viszonyok általánosságánál.

Az általános társadalmi viszonyok egyrészt mindig a különösség formájában érvényesülnek, másrészt egyetlen különös sem adja vissza az általánost a maga teljességében: „... az *Egynek* éppenséggel csak mint *sok Egynek* van igazsága. A predikátum, a lényeg sohasem meríti ki egzisztenciájának szféráit *egy Egyben*, hanem a *sok Egyben*.”⁹

Ez tehát azt jelenti, hogy az egyénben tükröződnek a társadalmi viszonyok, de egyrészt nem a maguk teljességében, mert így csak a *sok* egyénben realizálódnak, másrészt nem tisztán, hanem egyéni módon. Vagyis a személyiség az egyes és az általános egysége, a kettő szintézise. Ennek a szintézisnek az eredménye az ember egyéni arculata, egyénisége.¹⁰

Természetesen, ez az egyéni arculat is társadalmilag meghatározott. Sokan hajlamosak arra, hogy az egyéni vonásokat, a személyiség individuális jellegét mint a társadalomból megmagyarázhatatlant mint valami pusztán természetit értelmezzék. Igaz az, hogy a társadalmi törvényszerűségek nem adnak *teljesen* választ az ember individuális tulajdonságainak kialakulására; a fenti álláspont mégis hibás. Az emberben léteznek természeti adottságok, öröklött hajlamok stb. mint a személyiség előfeltételei. De ezekből az előfeltételekből a személyiség csak a társadalmi környezet hatására jön létre. Az ember individuális tulajdonságainak a kialakulásához is a társadalom adja az anyagot és az eszközöket. Még az olyan egyéni pszichológiai tulajdonságoknak is, mint a meghatározott képességek és a jellemvonások, csak előfeltételei az egyén öröklött vagy az embriológiai fejlődés időszakából származó adottságai. A marxista pszichológia szerint a képességeket nem határozhatjuk meg a társadalmi munkamegosztástól és az ehhez kapcsolódó oktatási-nevelési rendszertől függetlenül, azokat az építőköveket pedig, amelyekből a jellem összetevődik, az egyén életkörülményei által létrehozott ösztönzők határozzák meg.

A személyiség egyedi és általános vonásai egyaránt társadalmi-történeti termékként, egymástól elválaszthatatlanul alakulnak ki. A társadalmi viszonyok azonban minden egyén számára mint egyéni környezet nyilvánulnak meg, az egyén sajátos családi, neveltetési körülményeiben, munkafeltételeiben stb. Ezért minden egyén életfolyamata számtalan különbséget mutat az összes többi egyénéhez képest. Ez az egyéni életfolyamat a maga teljességében megismételhetetlen, s olyan tulajdonságok létrejöttéhez vezet, amelyek szerves egységükben és összhatásukban a személyiség individuális jellegét eredményezik. Ez az individuális jelleg magában foglalja az általánost is. A személyiségáltalános mozzanatai szintén az individuális társadalmi környezeten keresztül, csak ennek hatására alakulhatnak ki. Az egyén számára ugyanis nem létezik

⁸ Uo. 242. o.

⁹ Uo. 227. o.

¹⁰ Az egyéniség fogalmát a marxista irodalomban *lényegében* nem különböztetik meg a személyiség fogalmától. Leggyakrabban mégis akkor fordul elő, amikor a személyiség *egyedi* jellegét akarják kiemelni. Ehelyütt is ilyen értelemben használjuk. Meg kell jegyezni, hogy emellett a köznyelvben érvényesül egy hibás értelmezés, amikor az egyéniség-fogalomnak az „átlagonfelüliség”, a „szembetűnőség” jelentését tulajdonítják. Valójában az átlagember is „egyéniiség”, hiszen csak *valamilyen* vonatkozásban „átlag”. Minden embernek vannak olyan tulajdonságai, amelyek egyéni arculattal ruházzák fel.

olyan környezet, amely a társadalmilag általános viszonyokat *tisztán* reprezentálná. Ezek a viszonyok mindig az *egyéni* társadalmi környezeten keresztül fejtik ki hatásukat, s válnak szubjektívvá a személyiségben. Így tehát a társadalmi viszonyok az egyén számára konkrét-egyedi formát öltenek, s általánosságuk csak közvetett módon érvényesül. Ezért a társadalmi viszonyok összességének mint a személyiség lényegének értelmezésénél nem feledkezhetünk meg arról, hogy azok az *egyén saját* életviszonyainak összességeként jelennek meg. Ebből következik, hogy az egyén életfeltételei mindig mutatnak bizonyos eltéréseket a társadalmilag általánoshoz képest.

Marx a „Gazdasági-filozófiai kéziratok”-ban így fejezi ki a személyiségnek ezt a kettős — individuális és általános — meghatározottságát: „Az ember — amennyire *különös* individuum, és éppen különossége teszi individuummá és valóságos *individuális* közösségi lényvé — ugyanannyira a a totalitás, az eszmei totalitás, a magáért valóan gondolt és átélt társadalom szubjektív léte, mint ahogy a valóságban is mind szemlélője (*Anschauung*) és tényleges élvezője (*Genuss*) a társadalmi létnek, mind pedig az emberi élet-megnyilvánulás totalitása.”¹¹

Mindez azt jelenti: a marxizmus nyilvánvalóan elutasítja azt az idealista álláspontot, hogy: „A személy valami különosság, magába zártság; nincs ráutalva arra, hogy részesedjék valami másban, része legyen másnak. Önmagában teljes, zárt egész. Magában áll, de nem szükségszerűen kapcsolódik máshoz. Az ember szubsztanciája, lényegének magva (*Wesen*)”.¹²

Ez az álláspont kizár minden lényegi kapcsolatot személyiség és társadalom között. E kapcsolat tagadása sokszor oly módon történik, hogy a következő alternatívát állítják fel: vajon a személyiség az ember társadalmi funkcióját jelenti-e vagy belső lényegét?

De ez az alternatíva hibás. Igaz ugyanis, hogy a személyiség az ember — az egyén — belső lényege; ám ez a lényeg nem szakítható el a társadalmi funkciótól. Marx, amikor tagadja, hogy az emberi lényeg valami „benne lakozó elvontság”, akkor éppen ez ellen az elszakítás ellen lép fel. Rubinstein helyesen jegyzi meg, hogy a személyiség „nem azonosítható közvetlenül (az ember) társadalmi, jogi vagy gazdasági funkciójával”,¹³ s hogy következésképpen, nem tekinthető pusztán megszemélyesített jogi vagy gazdasági kategóriának. Ez teljes egészében elfogadható, ha úgy értelmezzük, hogy a személyiség *nem merül ki* az egyén társadalmi stb. funkciójában. Ám semmiképpen nem zárhatjuk ki a társadalmi stb. funkciót a személyiség fogalmából. Ezek a funkciók ugyanis nem mások, mint azok a tevékenységi körök, amelyekben az egyén mozog. A személyiséghez *valamilyen* társadalmi tevékenységek összessége azonban *szükségszerűen* hozzátartozik. Az egyén társadalmilag meghatározott individuális léte, vagyis személyiségének leglényegesebb eleme éppen azáltal realizálódik, hogy meghatározott társadalmi stb. funkciót tölt be. Persze, e funkciót mint olyat, feltételeesen elvonatkoztathatjuk a konkrét egyéntől. A konkrét egyént is elvonatkoztathatjuk valamely *sajátos* társadalmi funkciójától. Ám a személyiséget sohasem vonatkoztathatjuk el a társadalmi stb. funkcióktól általában. Tanulságos ezzel kapcsolatosan idézni Marx szavait „A Tőké”-ből: „De *személyekről* itt csak

¹¹ Marx—Engels: Kleine ökonomische Schriften. Id. kiad. 130—131. o.

¹² R. Karrisich: Der Christ und der dialektische Materialismus. Berlin, 1956. idézi: R. Miller id. cikke, 566. o.

¹³ Sz. L. Rubinstein: Lét és tudat. Id. kiad. 329. o.

annyiban van szó — mondja, miután kijelentette, hogy a tőkés és a földbirtokos alakját nem festi rózsás színben — amennyiben *gazdasági kategóriák megszemélyesítői, meghatározott osztályviszonyok és -érdekek hordozói*. Az én álláspontom, amely *a társadalmi-gazdasági formák fejlődését természet-tudományos folyamatnak* fogja fel, kevésbé, mint bármely más teheti felelőssé az egyes személyt oly viszonyokért, amelyeknek ő társadalmilag terméke, akármennyire föléljük emelkedhetik is egyénileg.”¹⁴

Marx kijelentéséből legalább három következtetés adódik:

a) A gazdasági kategóriák vizsgálata során *nem lehet* teljesen eltekinteni a személyektől, mert a személyek a kategóriák, osztályviszonyok és osztály-érdekek hordozói. Ez pedig nyilvánvalóan azt jelenti, hogy a személyiséghez elválaszthatatlanul hozzátartozik a gazdasági és (kapitalizmusról lévén szó) az osztályfunkció.

b) Az egyes személy ezeknek a viszonyoknak a terméke.

c) Mindez a személyiségnek csak *egyik* vonatkozása. Az egyes személy egyénileg e viszonyok fölé emelkedhet. A személyiség arculatára tehát más, az egyéni életviszonyok sajátosságaiból fakadó tényezők is befolyással vannak.

Következésképpen a társadalmi funkciót nem tekinthetjük külsőnek a személyiséghez képest. Ha ezt tennénk, az ember lényegét valóban valami belső elvontságban vélnénk felfedezni, s elvonatkoztatnánk a cselekvéstől és a magatartástól, valamint az ezeket meghatározó motívumoktól, amelyek nélkül a személyiségfogalom értelmezése szükségképpen szubjektivistá irracionalista interpretációhoz vezet.¹⁵

Amenyire szükségeszerű, hogy a személyiség tartalmába társadalmi funkcióit is (a maguk összességében) beleértsük, épp annyira véletlen lehet a személyiségnek valamely konkrét funkcióval való kapcsolata. A konkrét társadalmi funkció változhat az adott egyén életében, s a változásnak a személyiség *egészére* kisebb vagy nagyobb hatása lehet. Ez azonban semmiképp sem jelenti azt, hogy e funkció a személyiséghez képest *külsőleges*. A személyiség ugyanis maga is állandóan változik az egyéni élet időtartama alatt. Így pl. a kispolgár lecsúszása a munkásosztály soraiba nemcsak más külső körülményeket jelent számára, hanem — legalábbis egy idő múlva azt is, hogy személyisége változást szenved, miután e folyamat során cselekvése és magatartása, valamint ezek motívumai is megváltoztak.

Annak az alapvető tételnek az értelmezésével kapcsolatosan, hogy a személyiség az ember „társadalmi minősége”, „a társadalmi viszonyok összessége”, még egy probléma merül fel, mégpedig az egyén és a közösség kapcsolata.

A társadalmi viszonyok mindig emberek közötti viszonyok, mégpedig sok egyes ember történelmileg meghatározott viszonya. E viszony, természetesen, igen bonyolult. Lehet személyek közötti konkrét és közvetlen kapcsolat (pl. a család vagy az osztály stb. tagjai között), lehet más személyek (pl. tőkés és munkás között a műhelyfőnök) által közvetített kapcsolat, s lehet dologi (termelési eszközökhöz való viszony) vagy eszmei tényezők (tudományos eredmények, irodalom stb.) által közvetített viszony is.

Az egyén e viszonyokon kívül nem létezhet. Ezért csak mint a közösség tagja, más egyének sokaságához való kapcsolatában válhat személyiséggé,

¹⁴ Marx: A tőke. Szikra, 1948. I. köt. 12. o.

¹⁵ Ezt egyébként már Hegel is megállapította: „... az ember az, amit tesz ...”, „... az ember nem egyéb tettei soránál.” Enciklopédia. I. Akadémiai Kiadó, 1950., 224. o.

sajátíthatja el és teheti személyisége alkotórészévé a társadalmi viszonyok sokrétű formáit. Az egyes ember mint öröklött készségekkel és adottságokkal rendelkező egyén, születésétől fogva valamely közösség tagja, s csak a közösséggel való kölcsönhatásában fejlesztheti ki adottságait és készségeit aktív képességekké. Így ezekben a képességekben, a személyi tulajdonságokban, a magatartásban kifejeződnek azok a konkrét, történelmileg meghatározott viszonyok, amelyek az adott közösségre jellemzők.

Egyén és közösség kapcsolata nélkül s anélkül, hogy e kapcsolatban megnyilvánuló társadalmi viszonyok ne fejeződnenek ki az egyénben, nincs társadalom és nincs személyiség. Az ember személyiséggé tehát csak mint a közösség *tagja* válhat, annyiban, amennyiben *azonosul* a közösséggel. Ugyanakkor másrészt — és a személyiség fogalmának elemzésénél ezt sem hagyhatjuk figyelmen kívül — az egyén *el is különül* a közösségtől. „Igazi” személyiségről akkor beszélünk, amikor az egyes ember mint az összes többiektől különbözőt azonosítja önmagát a közösséggel. Ez az állapot teljesen a társadalmi fejlődés viszonylag késői szakaszában, a kommunista társadalomban bontakozik ki. A társadalom korai időszakában, az ősközösségekben az egyén még nem emelkedik ki a közösségből, önmagát teljesen azonosítja vele; egyén és közösség kapcsolata annyira intenzív és erős, az egyéni tulajdonságok annyira csak mint a közösség tulajdonságai érvényesülnek; érdekek és célok, cselekvés és magatartás oly mértékben egybeesnek, hogy az egyénnek a közösségből való kiemelkedése, attól való viszonylagos függetlensége nem valósulhat meg. A társadalmi fejlődésnek ezen a kezdeti fokán a termelőerők fejletlensége miatt az egyén „még nem tudott elszakadni a másokkal való természetes faji összefüggés köldökszinórjától”, „... még nem szakadt le a törzs vagy közösség köldökszinórjáról.”¹⁶ Ez annál inkább érvényesül, minél messzebb megyünk vissza a történelemben.

A magántulajdonon alapuló társadalom kialakulási folyamata során következik be az egyes ember elkülönülése a közösségtől, s önmagának mint attól különbözőnek, eltérő érdekekkel és célokkal rendelkező egyénnek a felismerése. Ez a személyiség kialakulásának történelmi folyamata. Létrejön egy, az előzővel ellentétes állapot, amikor a társadalom csak az egyének elkülönülése alapján létezhet. Ez, természetesen, nem szünteti meg az egyén közösséghez tartozását, hiszen az ember „csak a társadalomban tud elkülönülni”,¹⁷ vagyis a közösség teremti meg az elkülönülés eszközeit és feltételeit is. Egyén és közösség kapcsolata azonban ellentmondásossá válik, mégpedig több oknál fogva. Egyrészt azért, mert ez a kapcsolat már csak mint egyén és osztálya közötti viszony jelenhet meg; az osztály pedig szemben áll a másik osztállyal, vagyis mert az adott társadalom keretein *belül* több kisebb, érdekeiben és céljaiban nemcsak elkülönült, hanem ellentétes közösség jön létre. Másrészt azért, mert az egyén saját közösségéhez való viszonya is lazább lesz. A magántulajdon nemcsak az osztályok, hanem ugyanazon osztály tagjainak elkülönüléséhez is vezet. Ez az elkülönülés az osztálytársadalmak története során egyre fokozódik azáltal, hogy az ártermelés általánossá válása az egyének viszonyainak közvetlenségét mindinkább háttérbe szorítja. Az egyének kapcsolata — különösen a kapitalizmusban — dologi viszonyok közvetítésével realizálódik. A magántermelők személyükben

¹⁶ Marx, i. m. 90., 361. o.

¹⁷ Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra, 1951. 8. o.

függetlennek érzik magukat a többi magántermelőtől, mert egymástól való függésük leplezetten, dolgokon keresztül mint dologi függőségek rendszere mutatkozik. Ez az állapot, ha nem is szünteti meg, de háttérbe szorítja az egyének közvetlen kapcsolatait. Elsődlegessé válik az egyén elszigetelődése; az egyének a közösséghez, a többi emberhez való viszonya a személyiség kibontakozásának gátjaként jelentkezik.

A fejlődés következő fokán, a kommunizmusban, a társadalmi tulajdon talaján megszűnnek a külön érdekekkel rendelkező osztályok. Nem szűnik meg azonban az egyén *viszonylagos* elkülönülése a társadalomtól. Itt az egyén a társadalmi tevékenység során ismeri fel önmagát mint különállót egyben mint a kommunista közösség tagját. Egyén és közösség ilyen harmonikus egybefonódása egyúttal a személyiség legmagasabb fokú kibontakozásának alapfeltétele.

A személyiség fejlődése számtalan tényező együttes hatásaként megy végbe. Ezeket a hatásokat alapjában véve a közösség tagjai közvetítik tevékenységükkel. Az egyén, természetesen, nemcsak egyféle közösség tagja. A közösségek szűkebbek és tágabbak, változékonyabbak és állandóbbak lehetnek, jellegükben, céljaikban és érdekeikben a társadalmi haladás irányában vagy ellenében befolyásolhatják az egyént. Mindenesetre minél közvetlenebb és élőbb az egyén és a közösség kapcsolata, annál erőteljesebb ez a befolyásolás. A tágabb közösséggel való kapcsolat mindig közvetettebb. Ugyanakkor azonban minél intenzívebben valósul meg — ennek alapja pedig az egyén és az adott közösség érdekeinek azonossági foka, valamint ennek tudatosodása — annál inkább koncentrálódnak a személyiségben az általános társadalmi elemek, s minél erőteljesebben jut ez kifejezésre, annál jelentősebbé válik a személyiség.¹⁸

Összefoglalva az elmondottakat: a személyiség fogalma a marxizmusban szociális tartalmat, az ember lényegét, társadalmi minőségét fejezi ki. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi viszonyok határozzák meg a személyiség egyedi és általános jellegét egyaránt, vagyis hogy az általános társadalmi viszonyok az egyén számára mindig egyedi-konkrét életviszonyok formájában jelennek meg. Az objektív társadalmi viszonyok az adott egyén és a közösség (osztály, társadalom) többi tagjainak tevékenysége által közvetített kapcsolata során mintegy belsővé válnak, szubjektiválódnak az egyénben. A személyiség annál jelentősebb, minél intenzívebbek és sokrétűbbek ezek a kapcsolatok, minél inkább kifejeződnek az egyénben az általános, haladó társadalmi tendenciák.

A marxista személyiségfogalom e néhány leglényegesebb vonásának tisztázása még csak első megközelítés. Következő lépésként azt kell megvilágítani, hogy a személyiség milyen elemekből tevődik össze, s ezek az elemek miként vonatkoznak egymásra, vagyis milyen a személyiség struktúrája. Ez a probléma a személyiségtan egyik legbonyolultabb része. A polgári pszichológiában, mint ismeretes, már régebben felszínre került egy olyan törekvés, hogy a lelki jelenségek összességét — a „lelket” — mint strukturális egységet fogják fel, de idealista módon elszakítják anyagi alapjától.¹⁹

¹⁸ Sz. L. Rubinstein: *Lét és tudat*. Id. kiad. 328. o.

¹⁹ A lelki struktúra fogalmát idealista, szellemtörténeti alapon dolgozta ki pl. Eduard Spranger, aki szerint: „A szellemtudományi pszichológia a lelki struktúra egészéből indul ki. Struktúráján teljesítmény-összefüggést értünk; teljesítményen pedig az objektív értékszerűség megvalósulását.” E. Spranger: *Lebensformen*. 1927. Halle, 18. o.

A marxista pszichológia nem ismer el semmiféle idealista lélekfogalmat. A pszichikus jelenségeket materialista alapon, a neurofiziológiai jelenségekkel és a társadalmi hatásokkal szoros összefüggésben vizsgálja. Így a személyiség struktúráját sem valami absztrakt „lelki” struktúrának fogja fel, hanem megállapítja azokat az anyagi folyamatok által meghatározott pszichikus tulajdonságokat, s egymáshoz való viszonyukat, amelyek — pszichológiai szempontból — a személyiség legfontosabb alkotóelemei.

Meg kell azonban jegyeznünk: a személyiség struktúrájának kérdésében ma még korántsem egységes a pszichológusok álláspontja. Abban mindenestre megegyeznek, hogy a jellem a személyiség legfontosabb alkotóeleme. Ezen túlmenően egyesek a temperamentumot és az intellektust sorolják a személyiség struktúrájához,²⁰ mások csak a temperamentumot.²¹ Rubinstein a jellemvonásokat és a képességeket,²² Kardos Lajos pedig a jellemet, a temperamentumot, a képességeket és az érdeklődést tartja a személyiség legfontosabb alkotóelemeinek.²³

Függetlenül attól, hogy a személyiség struktúrájával kapcsolatban a pszichológiában sok probléma vár tisztázásra, a filozófiai értelmezésben vett személyiség struktúrájának a pszichikus tulajdonságok csak *egyik* vonásaként, elemeként jöhetnek számításba. A személyiség korántsem szűkíthető le a pszichikumra, annál sokkal szélesebb, bár különböző oldalai között lényeges szerepet játszik a pszichikum is.

Mielőtt megkísérelnénk felvázolni a személyiség legfontosabb alkotóelemeit, két megjegyzést kell tennünk. Először is utalunk a fentebb kifejtet-tekre azzal kapcsolatban, hogy a személyiség az egyes és az általános egysége. Különböző komponensei különböző (az egyestől a legáltalánosabbig terjedő) mértékben általánosak, és különböző mértékben változékonyak. A személyiség szerkezetének változékonyága a személyiség történeti meghatározottságával függ össze. Ezt a történeti meghatározottságot mint a társadalom történetét és mint az egyén élettörténetét értelmezzük (a személyiség biológiai tényezőivel kapcsolatban pedig az emberréválás biológiai előtörténetét is számításba kell vennünk). Mindebből következik, hogy a személyiség struktúráját egyénenként változónak mint tulajdonságok konkrét, az egyes embert alapjában jellemző egységét foghatjuk csak fel. Amennyiben azonban a személyiségben az általános is érvényesül, annyiban struktúrájának ezeket a történelmileg meghatározott komponenseit s egymásrautaltságukat fel tudjuk vázolni.

Másodszor, a struktúra (szerkezet) kifejezés ellen esetleg óvást lehetne emelni annak alapján, hogy ez túlságosan is mechanikus értelmezésnek ad teret. Nézetünk szerint azonban ez a fogalom itt mégis jól használható, mert kifejezi a személyiség *összetett* jellegét. Magától értetődik, hogy a személyiség struktúrája minden más struktúrától minőségileg különböző jelenségcsoport, s hogy szerkezeti elemeit csak a gondolkodásban lehet elválasztani egymástól, a valóságban nem.

A személyiségstruktúra legfontosabb elemei az egyén individuális-társadalmi létével függenek össze. Ide tartoznak az egyén gyakorlati tevékenysége és társadalmilag meghatározott szükségletei.

²⁰ Nyíró Gyula: *Psychiatria*. Bp. 1961. 215. o.

²¹ Büchler Róbert: *Pszichológia*. Bp. 1960. 148. o.

²² Rubinstein: *Lét és tudat*. Id. kiad. 308. o.

²³ *Kultúra Világa*. Irodalom, filozófia, nevelés. Bp. Minerva, 777. o.

Fentebb már jeleztük, hogy a tárgyi tevékenység az a leglényegesebb momentum, melynek közvetítésével megvalósul a személyiség és a külvilág közötti kapcsolat, és hogy a személyiség csak a tárgyi tevékenység által bontakozhat ki. Ennek a tárgyi tevékenységnek fő részét a *munka* alkotja. A munka, amelynek során az ember működésbe hozza saját fizikai és szellemi képességeit a munkaeszköz és a munka tárgyának segítségével, az objekív és a szubjektív elemek egysége. Társadalmi méretekben mint termelés, magában foglalja a más emberekhez való viszonyt is, mint a személyiség strukturális eleme azonban elsősorban a munkaképességek működését, továbbá az egyénnek a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyzete által meghatározott irányultságát (az alkotó tevékenységre vonatkozó igényeit, hozzáértését és céljait) jelenti.

Amikor a munkára irányultságot a személyiség legfontosabb tényezőjének tekintjük, a marxizmus erre vonatkozó alapvető tanításából indulunk ki, amely a munkát az ember legfőbb életmegnyilvánulásának, önmegvalósulása döntő tényezőjének tekinti. E tétel igazságán nem változtat az sem, hogy a történelmi fejlődés tekintélyes időszakában, részben a termelőerők fejletlensége, részben pedig a magántulajdonon alapuló osztályjellegű munkamegosztás és kizsákmányolás viszonyai következtében a munka konkrét formájában elidegenedett az embertől. Az ami személyiségének legbensőbb lényege, külsővé vált számára; amiben leginkább kellett volna megvalósítania önmagát, abban saját lényének megtagadását látta, s ezért tényleges mivoltát a munkán kívül vélte megtalálni. A személyiség kibontakozásának éppen ez a legfőbb gátja az osztálytársadalomban.

Az ember tárgyi tevékenysége, természetesen, igen sokrétű lehet. A munka mellett a másik legfontosabb formája az osztályharc területe, a politikai tevékenység. Az ember lényegének a jellemzése osztálytársadalmakban elválaszthatatlan az osztályharcától, a saját osztálya és az ezzel szemben álló osztályok közötti viszonytól. Osztálytársadalomban a politikai tevékenység az a talaj, amelyen az egyén személyiséggé fejlődik. Lényegtelen ebből a szempontból, hogy a politikai tevékenység nem minden embernél realizálódik egyforma intenzitással.

A konkrét történelmi-társadalmi viszonyok az osztályharc általános formáit és módjait objektíve meghatározzák, s ezen belül az egyes ember politikai tevékenységének jellege és aktivitása függ egyéni élethelyzetétől, valamint személyisége különböző komponenseinek összhatásától. A politikai harcban való részvétel azonban mindenképpen meghatározó a személyiség fejlettségi fokára vonatkozólag. Annál fejlettebb a személyiség, minél haladóbb politikai célokért minél nagyobb erőfeszítésekre képes.

A személyiség individuális létével összefüggő másik lényeges elem: a társadalmilag meghatározott szükségletek. A szükségletek elsősorban anyagiak, amelyeket az ember munkatevékenysége során elégít ki, így, természetesen, elválaszthatatlanok a munkától, ennek eredményei is, ösztönzői is. Az egyén élettevékenységében mindig lényeges helyet foglalnak el a szükségletek. De, nemcsak a jellegük fontos, hanem az is, hogy milyen módon elégíthetők ki, és miként *nyerne*k kielégülést. A személyiség fejlődésének mércéje az is, hogy az egyénnek élettevékenységét milyen arányban kell *elemi* szükségleteinek kielégítésére fordítania. Minél kisebb ez az arány, annál inkább válik maga ez a tevékenység (a munka konkrét formájában) is szükségletté; annál inkább kerülnek előtérbe nem-anyagi, kulturális szük-

ségelek, s annál magasabb fejlettségi szintet ér el a személyiség. Ennek tényleges megvalósulása a kommunizmus felső fokán következik be, ahol a folyamat lényeges előfeltételeként megváltozik a munka jellege.

A személyiségnek ezek, az egyén individuális *létéhez* kapcsolódó elemei elválaszthatatlanok az egyéni *tudat* szférájához tartozó strukturális elemektől. Ezek a következők: az ismeretek tartalma, színvonala és terjedelme; világnézeti és politikai meggyőződés; erkölcsiség; esztétikum; pszichikus tulajdonságok. Mindezek a tényezők szükségszerű kölcsönhatásban vannak egymással, mondhatnánk, „átnyúlnak” egymásba, s az individuális lét szférájához tartozó elemekkel együtt olyan szintézist, sajátos minőséget eredményeznek, amelyet már külön-külön egyik tényezőre sem lehet visszavezetni. Ez a sajátos minőség a konkrét, élő ember személyisége.

A személyiség struktúrájának a tudati szférájához tartozó elemeit tartalmi és formai oldalról közelíthetjük meg. A *tartalom* a külvilág tükröződése az ismeretek — mégpedig tudományos-szakmai, erkölcsi, világnézeti, politikai, esztétikai ismeretek — formájában. A külvilág ismeretek formájában való tükröződése adja meg elsősorban a személyiség társadalmi arculatát, amennyiben a társadalmilag szükségszerű és általános viszonyok a személyiségben kifejezésre jutnak, és amennyiben — mint a társadalmilag jelentős tevékenység indítékait meghatározó eszmék jelentkeznek

Ezzel szemben — az ismeretekhez képest — a személyiség *formai* oldalaként foghatjuk fel az egyén pszichikumát (főként a jellemet és a képességeket). Az egyéni pszichikum sokkal bonyolultabb áttétellel tükrözi a társadalmi valóságot, mint az ismeretek; társadalmi meghatározottsága közvetetebb. E problémával kapcsolatosan néhány megjegyzést kell tennünk:

a) A személyiség pszichikai struktúrája mint forma közvetlenül a saját tartalmának hatása alatt fejlődik. Ez azt jelenti, hogy a jellem és a képességek végső soron az egyén külső körülmények által meghatározott tevékenysége és az ennek alapján rögződő ismeretei szerint változnak.

b) A pszichikai struktúra viszonylag *önálló* formai oldala a személyiségnek. Ez alatt azt kell értenünk, hogy ugyanazok a pszichikus tulajdonságok más és más tartalmat fejezhetnek ki. Így pl. az erős akarat vagy a bátorság társadalmilag hasznos vagy káros cél megvalósítására egyaránt irányulhat.

c) A pszichikai struktúra a személyiség alkotóelemeit *mind* áthatja. Ezért pl. az erkölcsiség nemcsak az egyén erkölcsi ismereteit és magatartását jelenti, hanem magában foglalja az adott osztály vagy közösség erkölcsével való *érzelmi* azonosulást is; vagy az ismeret jellege nem csupán objektív tartalmától függ, hanem az egyén képességeitől is.

d) A személyiség elsősorban a pszichikum révén kapcsolódik természeti előfeltételeihez. A pszichikai struktúra ugyanis kettős meghatározottságú: természeti és társadalmi. A személyiséget mindenekelőtt a társadalmi tényezők határozzák meg. De, ahogy az előzőekben már mondtuk, a személyiség megszüntetve-megőrzött módon magában foglalja a biológiai-fiziológiai tényezőket, elsősorban az idegrendszert és a reflextevékenységet. A társadalmi viszonyok hatására válnak az ember biológiai meghatározottságai sajátosan emberiekké, tehát társadalmiakká. A biológiai-fiziológiai aspektus természetesen fennmarad, hiszen a tudat bármennyire társadalmilag meghatározott, tartalmában és formájában egyaránt, azért az *emberi agy* működése, funkciója. *Ezért* nem tarthatjuk jogosulatlanak azt az eljárást, mely a személyiség lényegi

mozzanatait — a neurofiziológia szempontjából — az egyedi feltételes reflex-rendszerben, az egyéni ingerlékenységi és válaszadási sajátosságokban látja.²⁴

Az agy, az idegrendszer s működési funkciója, a pszichikum fogja össze szerves egységbe a személyiség strukturális elemeit.

Már az eddigiekből is látható, hogy a személyiség struktúrájának egyes alkotóelemei között nemcsak koordinációs, hanem szubordinációs viszony is van. A különböző elemek tehát nem egyenlő módon határozzák meg az egyén személyiségét, hanem más és más súllyal. Ez a megállapítás igen lényeges gyakorlati — nevelési — szempontból. A nevelés hatékonysága ugyanis nagymértékben függ attól, mennyire sikerül megragadni a személyiség „döntő láncszemét”. Arra azonban, hogy milyen természetű ez a szubordináció, nem könnyű válaszolni, mert egyrészt a személyiség szerkezeti elemeit csak a gondolkodásban lehet elszakítani egymástól, a valóságban ezek a legbonyolultabban összefonódnak, másrészt, mert a konkrét egyéneknél más és más mozzanat játszhatja a lényegesebb szerepet. Ez függ az egyéni képességeknek, adottságoknak jellegétől az individuális környezet alapján bekövetkezett fejlettségi fokától s a különböző személyiségjegyek sajátos ötvöződésétől.

A személyiség struktúrájában mégis van bizonyos *alapvető* szubordináltság, melyet a társadalmi viszonyok sajátosságaitól függően, a struktúra többé-kevésbé általános komponensei alapján megállapíthatunk.²⁵ A munkára irányultság a személyiség domináns tényezője. Persze, mint ahogy erre már rámutattunk, osztálytársadalomban a munka elidegenedett formája érvényesül, s ez a személyiség fejlődésének ellentmondásaihoz vezet. Ezek az ellentmondások kiélezett formában jelentkeznek a kapitalizmusban, s csak a munkásosztály öntudatos tagjai képesek — itt még nem teljesen — feloldani őket. A teljes feloldás a kapitalista munka jellegének megváltoztatásával, a szocializmus-kommunizmus építése során megy végbe. A kapitalizmus viszonyai között azonban a személyiség kibontakozásának alapvető feltétele nem a termelőmunkában, hanem a forradalmi munkásmozgalomban található.

²⁴ „A *személyiség* magába foglalva ezt az egyedi feltételes reflexrendszert, mint feszültség-kiterjedés a maga erőmezőivel, erőcsomóival, erővonalaival azt szabja meg, hogy egy ide befutó ingerre keletkezett izgalom milyen formában oldódik, tehát milyen formában jön a válasz: reflex formájában vagy mérlegelés után, mintegy újszerű, alkotás-szerű válaszmegnyilvánulásban. A személyiség tehát az egyénnek az egyéni életében a környezet hatására, a veleszületett, tehát biológiai jellegű lehetőségeken belül kialakított ingerlékenységi és egyben válaszadási sajátossága.” Dr. Gegesi Kiss Pál: Az embert mozgató tényezőkről. Magyar Pszichológiai Szemle. 1961. 1. sz. 43–44. o.

²⁵ Itt jegyezzük meg, hogy a pszichológiában használatos a személyiség pszichikai struktúrájával kapcsolatosan a személyiség rétegeinek vagy a pszichikus folyamatok szintjeinek a fogalma. Így pl. Freud a személyiség három rétegéről beszél. Ezek: a felettes-én, az én és az ős-én. Szerinte e három réteg közül a legutóbbi — a személyiség legósibb rétege, a tudattalan világa — a magatartás végső meghatározója. A marxista pszichológia elutasítja a freudi koncepciót mint gyökerében tudománytalant. Elismeri ugyan a tudattalan létezését, és nagy jelentőséget tulajdonít az ösztönöknek, de a személyiséget meghatározó pszichikai tényezőket nem ezekben, hanem tudatos, akaratlagos folyamatokban látja. Rubinstein írja: „Az a tétel, hogy a pszichikus folyamatok több szinten mennek végbe, alapvető jelentőségű a személyiség pszichikus struktúrájának megértése szempontjából. Egyebek között a személyiségnek mint pszichikai szubjektumnak a kérdése közvetlenül összefügg az akaratlan és az úgynevezett akaratlagos folyamatok kölcsönös viszonyával.” (Sz. L. Rubinstein: *Lét és tudat*. Id. kiad. 331. o.) A freudi felfogás marxista bírálatához l. részletesebben Huszár Tibor: A mélylélektan és az emberi magatartás meghatározottsága. Magyar Filozófiai Szemle, 1961. 5. sz., valamint Garai László: A tudat és tudattalan dialektikus materialista fogalmához. Magyar Pszichológiai Szemle, 1961. 2. sz.

A mozgalom célkitűzéseivel való azonosulás, a kapitalizmus embertelen viszonyai elleni harc a munkások személyiségének legfőbb emelőjévé, kibontakozásának elsődleges motívumává válik. Így tehát a kapitalizmus körülményei között élő öntudatos munkás személyiségének döntő meghatározója: a világnézeti -politikai felfogása alapján folytatott tevékenysége.

A személyiség alkotóelemei között különleges helye van az erkölcsiségnek. Az erkölcsiség jellemvonásainak a kiemelése gyakran az erkölcsi személyiség fogalmával történik.²⁶ Ez a fogalom a személyiség azon kvalitása, hogy sajátos élethelyzetben meghatározott erkölcsi tartalmú magatartást tanúsít, hogy cselekvéseinek egymást követő sorozatában kifejezésre jut erkölcsi arculata, erkölcsiségének jellege és fejlettségi színvonala. Az erkölcsiség tartalmazza az erkölcsi normák, elvek, kategóriák többé-kevésbé világos ismeretét, az erkölcsi érzelmeket (a kettőt együtt nevezhetnénk erkölcsi meggyőződésnek), valamint az erkölcsi magatartást.

Az erkölcsi személyiség mint domináns tényezőt magában foglalja meghatározott osztály erkölcsét, de nem tisztán, mert az egyén — körülményeinek és hajlamainak megfelelően — mindig bizonyos szinten teszi magáévá, cselekvéseinek rugójává, meggyőződésévé az erkölcsi elveket és normákat, s ennek alapján magatartásában ilyen vagy olyan mélységben és szélességben valósítja meg az általa elfogadott osztályerkölcsöt.

Az erkölcsiség különleges szerepe a személyiség struktúrájában következik egyrészt abból, hogy az ember minden társadalmi tartalmú cselekedetében kifejezésre jut, tehát a személyiség minden megnyilvánulását áthatja; másrészt abból, hogy — tartalmától függően — megszabja az egyén viszonyát a többi emberhez, az osztályhoz, a közösséghez, a társadalomhoz. Egyén és közösség viszonya pedig — mint arra már rámutattunk — a személyiség alakulásának egyik legfontosabb tényezője.

Mindez különösen érvényes a kommunista erkölcsre. A kommunista erkölcs ugyanis, magában foglalva az emberiség története során alkotott erkölcsi értékeket, s ugyanakkor túlhaladva minden eddigi osztályerkölcs történelmi korlátait, minőségileg a legmagasabb szinten fejezi ki és a legátfogóbb elvként fogalmazza meg a kollektivitás elvét. Ennek alapján mondhatjuk, hogy a kommunista erkölcs napjainkban mindinkább azzá az aktív erővé válik, amelyen keresztül szintetizálódnak és megvalósulnak a tudományok, a művészetek, az irodalom, a filozófia, egyszóval a társadalmi kultúra személyiséget alakító funkciói és hatásai.

A személyiség struktúrájával kapcsolatosan végül még két problémát kell megemlítenünk. Az egyik a személyiség ellentmondásos jellegére vonatkozik. Az osztálytársadalmakban a személyiség belső ellentmondásai, a strukturális elemek közötti ellentétek alapvetően magának a társadalomnak ellentétes, antagonisztikus jellegéből folynak. Ezek között a viszonyok között a személyiség elkerülhetetlenül tükrözi a társadalom belső ellentmondásait. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy az egyén tudatának tartalma, ismeretei ellentmondásosak, hanem elsősorban abban, hogy egyén és közösség, az egyén tényleges — kényszerű — tevékenysége s céljai, kívánságai között szakadék tátong.

A személyiségben rejlő ellentmondásra érdekes példát találunk Engels-nél Goethével kapcsolatosan, amikor a „Német szocializmus versben és

²⁶ L. Reinhold Miller id. cikkét. DZfPh, 1961. 6. sz.

prózában” c. művében a költőnek kora társadalmához való ellentmondásos viszonyát elemzi: „Nem csupán arról van szó, hogy Goethe a német élet egyes oldalait elismeri más oldalakkal szemben, amelyek visszataszítják. Gyakrabban arról van szó, hogy a hangulatai különbözőek; állandó harc dúl benne a környezetének nyomorúságától undorodó zseniális költő és az óvatos frankfurti tanácsnok-csemete, illetve weimari titkos tanácsos között, aki kénytelen-ségből fegyverszünetet köt és megbékél környezetével. Így aztán Goethe hol kolosszális, hol kicsinyes; hol dacos, gúnyos, világmegvető lángész, hol pedig tapintatos, mindennel megelégedett, korlátolt filiszter.”²⁷

A szocialista-kommunista társadalom építése során egyre inkább megvalósul a személyiség különböző oldalainak az összhangja. Ez az összhang azonban nem abszolút formában képzelendő el. Mindenekelőtt azt jelenti, hogy az egyén és a közösség ellentéte, valamint a tevékenység kényszerű jellege megszűnik; hogy a személyiség alkotóelemei megfelelnek egymásnak és kiegészítik egymást. Bizonyos ellentmondások azonban mindig fennállnak a személyiség különböző oldalainak egyenlőtlen arányban történő fejlődése folytán. Ennek objektív alapja, amit teljesen nem lehet kiküszöbölni, de a tudatos nevelői tevékenység minimálisra csökkentheti, abban áll, hogy a társadalmi viszonyok — elsősorban a társadalmi lét — a személyiség egyes elemeire közvetlenebb alakító hatással van, mint más elemeire. Így pl. előbb fejlődhetnek magasabb szintre az egyén munkához való viszonya, szakmai ismeretei, politikai tudatossága, mint a társadalmi létet közvetettebb módon kifejezésre jutató családi erkölcs, esztétikai ízlés stb.

A szocializmusban és a kommunizmusba való átmenet során az ilyen jellegű ellentmondások élesebben nyilvánulnak meg, mint a felépült kommunizmusban, mivel az átmeneti időszakban a személyiség egyes elemeinek a fejlődésbeli lemaradása nemcsak fokozati különbséget fejez ki, hanem különmemű elemek közötti ellentmondást. Ebben az időszakban ugyanis a szocializmusnak megfelelő és vele ellentétes, a múltat reprezentáló tendenciák érvényesülnek az egyénben. Így jön létre a gyakori ellentét a szocializmust igénylő politikai álláspont és a vallásos világnézet vagy a világnézeti-politikai fejlettség és a burzsoá erkölcsi maradványok között.

A felépült kommunista társadalomban — a jelenlegi periódussal szemben — az ellentmondás csak a személyiség azonos nemű elemei között állhat fenn; az egyes elmaradottabb elemek ugyanannak a társadalmi talajnak a kifejeződései lesznek, csak alacsonyabb szinten. Itt tehát lényegében megvalósul a harmonikus személyiség. Mindazonáltal a személyiség fejlődése sem most, sem akkor nem megy végbe belső harc, esetenként éles konfliktusok nélkül.

A személyiség struktúrájával kapcsolatosan szólnunk kell az öntudatról is. Ez a személyiség struktúrájának nem az eddig említetteken kívül álló oldala, hanem szervesen beletartozik a tudat szférájába. Az ember tudatában ugyanis nemcsak a külvilág jelenségei tükröződnek, hanem önmaga is. Marx szerint „Az öntudat az embernek önmagával való egyenlősége a tiszta gondolkodásban”.²⁸ Marxnak ezt a megjegyzését kissé bővebben magyarázva, az öntudaton az egyén saját tevékenységének, gondolatainak, érzéseinek, érdekeinek, erkölcsi arculatának, a társadalmi termelésben elfoglalt helyének a tudatosodását; önmagának mint a természeti és társadalmi környezettől elkülönült

²⁷ Marx—Engels Műv. 4. köt. 220—221. o.

²⁸ Marx—Engels Műv. 2. köt. 38. o.

és ugyanakkor e környezettel történetileg meghatározott viszonyban levő egyénnek a felismerését értjük.

Az öntudat a történelmi fejlődés során alakult ki, történetileg az összközösség felbomlásának a periódusában, ismeretelméletileg pedig a külvilágról — a természetről, az emberekről és a társadalomról — szerzett tudásnak meghatározott mennyiségű és minőségű anyaga alapján.

Az öntudat nem a leglényegesebb oldala a személyiségnek, de nélküle nincs személyiség. A személyiség kialakulásának a folyamata történetileg az öntudat létrejöttével tetőződik be. Innen az öntudat, a társadalom fejlettségi fokától függően, mind magasabb szintre emelkedik, s ez egyúttal jelzi a személyiség történeti fejlődését is. E fejlődés fő iránya pedig az, hogy az egyén önmagáról való tudatából mindinkább kiszorulnak a hamis ismeretek. Ennek mértékében érvényesülhet és válhat valóra mindjobban a személyiség önmegvalósító törekvése.²⁹

Végül nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy mivel — a személyiségstruktúra különböző alkotóelemeinek szoros egybefonódottsága miatt — a személyiség egy-egy oldalának változásaiban az egész személyiség részt vesz, óhatatlanul felmerül az az igény, hogy a tudományos vizsgálódás során fokozottabb együttműködés jöjjön létre az emberrel különböző aspektusból foglalkozó tudományok képviselői — etikusok, pszichológusok, pedagógusok stb. — között. Csakis ezáltal emelkedhet a kutatás színvonala, s adhat nagyobb segítséget az új ember kialakításának gyakorlati feladatához.³⁰

A személyiség fogalmának elemzése során még egy lényeges kérdésben kell állást foglalnunk. Ez pedig a tipizálás problémája. A személyiségtípusokról a pszichológiában elméletek egész sora keletkezett, döntően a jellem és a temperamentum tipikus vonásainak a kiemelésével.³¹

A marxista pszichológusok általában a pavlovi tanok négyféle temperamentumtípusát ismerik el: (szangvinikus, kolerikus, flegmatikus, melankolikus). Bár mind ez ideig csak a pszichológiában történtek kísérletek a személyiségtípusok megállapítására, úgy gondoljuk, hogy ezt ki kell terjeszteni a filozófiai személyiségfogalomra is.

A tipizálás jelentőségét az adja meg, hogy a személyiség tudományos vizsgálata során óhatatlanul felmerül az általánosítás igénye. A tipizálás tulajdonképpen általánosítás, melynek során a konkrét, élő egyének meghatározott csoportjának minden tagjánál érvényesülő közös személyiségjegyeket emeljük ki; miközben nem feledkezünk meg arról, hogy ezek a személyiségjegyek az élő egyénben sajátos módon egységet alkotnak a többi tulajdonságokkal. Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy a tipizálásnak csak akkor van értelme, ha az alapul szolgáló közös vonások egyszersmind *lényegiek* is.

Az élő személyiség az egyes és az általános egysége. Sajátszerűségében, egyediségében nem tipizálható. Az egyéniséget a maga élő valóságában tudományosan megközelíteni, gondolatilag megragadni csakis az egyén *egész* életfolyamatának *teljes* ismeretében lehetne. A tudomány azonban, amely törvényszerűségeket, általános összefüggéseket kutat, ezt nem tűzheti ki feladatául.

²⁹ Az öntudat és a személyiség összefüggéseiről l. Спиркин: Происхождение сознания Moszkva, 1960.

³⁰ Ezt a problémát már 1960-ban felvetette A. G. Kovaljov, a Voproszi Filozófiái 1960. 6. számában.

³¹ Ehelyütt elég, ha az ismertebbek közül csupán Kretschmer, Jung és E. Jaensch típus-tanára utalunk.

Az elméleti ismeret soha nem képes teljesen reprodukálni az élet sokrétű, sokszínű változatosságát. Ugyanakkor mégis: az egyes ember személyiségét a maga konkrétságában feltárni oly feladat, amelytől nem tekinthet el a gyakorlati pedagógia, pszichológia vagy a gyakorlati politikai tevékenység. Az élő személyiség tulajdonságait, bizonyos fokig, feltárja a tapasztalati emberismeret, amely azonban a maga ösztönösségével egyoldalúságokhoz és felszínességhez vezet. A tapasztalati emberismeretet feltétlenül össze kell kapcsolni a személyiség tudományos kutatásával. A személyiség tudományos vizsgálatának igen lényeges eszköze tehát a típusalkotás, melynek során mindig érvényesíteni kell az elmélet és a gyakorlat szoros egységét. Ellenkező esetben merev, a valóságot torzán, egyoldalúan tükröző sémákhoz jutunk. Viszont minél valóságghűbben, mélyebben és sokoldalúbban tudja feltárni a tudomány a személyiségtípusok sajátosságait, annál alaposabban és jobban leszünk képesek megismerni az élő emberek egyéniségét.

Miután a személyiségtípusból hiányoznak az egyedi vonások, pontosabban: ezeket csak feltételezzük, ezért a valóságos, élő személyiségtől bizonyos fokig eltávolodunk. Ezt a hátrányt mindig figyelembe kell vennünk, amikor a lényeg megragadása érdekében elvonatkoztatunk az egyedi vonásoktól.

Mindebből kitűnik, hogy a tipizálásnak határai vannak, és benne semmiképp sem szabad valamiféle abszolút megismerési módszert látni. Miután a legkülönbözőbb szempontok alapján végezhető el, tág tere nyílik az önkényes spekulációkba való átcúszásnak, a lényeges és a lényegtelen elemek eklektikus összekeverésének és felcserélésének. A burzsoázia ideológusai bőségesen élnek is ezekkel a lehetőségekkel, amikor sok esetben a személyiségtípusokat lényegileg ugyan nem pszichológiai, hanem társadalmi meghatározottságú tulajdonságok alapján állapítják meg; ezeket azonban pszichológiai tényezőkre vezetik vissza, és a személyiséget elszakítják a kapitalizmus társadalmi valóságától.³² E típusok jellemzésében időnként megtaláljuk az igazság egyes mozzanatait, de ezeket eltorzítja a polgári szemléletmód.

A személyiségtípusok sajátosságainak a feltárásánál a marxista filozófia, nézetünk szerint, nem indulhat ki a pszichológiából. Ez nem jelenti azt, hogy tagadjuk a tipizálás jogosultságát a pszichikai struktúra talaján. De jelenti azt, hogy a pszichológia alapján történő tipizálásnak határai vannak, s az e határokon túli kiterjesztés teljesen jogosulatlan. Ezenkívül: a pszichológiai szempont a személyiségtípusok megállapításánál nem is a legalapvetőbb. Ez következik a személyiségnek mint „társadalmi minőségnek” a lényegéből. A legalapvetőbb oldal a *társadalmi* oldal — az elsődleges tipizálási szempont tehát az egyénnek a társadalmi viszonyokból fakadó sajátosságai: a társadalomhoz való viszonya, az egyén és a társadalom kölcsönhatása. Csakis ily módon lehet feltárni a leglényegesebb okokat, amelyek az adott társadalomban kialakult tipikus személyiséget meghatározzák; s csakis így lehet tudományosan következtetni arra, hogy a személyiség tipikus jellemzői miként változnak meg a társadalmi viszonyok változásainak hatására. Meg kell jegyeznünk, hogy ez az alapvető szempont egyáltalán nem zárja ki, sőt fel-

³² Így pl. már Dilthey, a szellemtörténeti irányzat egyik megalapítója Németországban, a pszichológiai módszert alkalmazva, lélektani alapon különbözteti meg a világnézeti típusokat. Hasonló eljárást követ Jaspers is. Eduard Spranger a tipizálás alapjául az élet egészével szembeni tipikus magatartást teszi meg, amelyet szintén lélektani alapon magyaráz; ilyen talajon tesz különbséget a teoretikus, ökonomikus, esztétikai, szociális, hatalmi és vallási típusok között.

tételezi a *különböző általánossági fokokon* történő tipizálást, hiszen az egyedi és a legáltalánosabb között számtalan típusvariáció lehetséges.

Az elmondottakkal kapcsolatban azonban a következőkre kell felhívni a figyelmet. A társadalmi vonatkozások elsődleges szempontja a tipizálásban semmiképpen nem vezethet a személyiségnek a társadalmi viszonyokat kifejező kategóriákban való feloldásához. Ez a veszély fennáll abban az esetben, ha a társadalmilag meghatározott tipikus *személyiségjegyeket* felcserélik a személyiségjegyek *társadalmi determinánsaival*, az egyént meghatározó társadalmi viszonyokkal. Így pl. kétségtelen, hogy álláspontunk megköveteli az osztályszempontok érvényesítését a tipizálásban is, hiszen osztálytársadalomban a személyiség csak mint osztályegyen létezhet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az osztály tagjainak személyiségtípusokként való jellemzése egybeeshet az osztálynak mint társadalmi csoportnak a jellemzésével. A kettő között az a különbség, hogy míg az osztály meghatározásánál az adott embercsoportot minden szubjektív elemtől függetlenül, az azonos társadalmi-gazdasági *létfeltételek* oldaláról vizsgáljuk, addig a személyiségtípus megállapításánál nem a létfeltételek jellemzését adjuk, hanem az osztályhelyzetnek mint döntő tényezőnek az egyénre gyakorolt hatása alapján kialakult *személyiségjegyeket* ragadjuk meg. Ezek a személyiségjegyek pedig nem nélkülözhetik a szubjektivitás mozzanatát még akkor sem, ha a típus sohasem az élő, konkrét egyént testesíti meg a maga teljességében, hanem egyének meghatározott csoportjának *közös személyi* tulajdonságait.

A tipizálás történhet a személyiség struktúrájának összes elemei, egy vagy néhány alkotóeleme vagy ezen alkotóelemek további részei alapján, egy szóval a személyiség több vagy akár egyetlen — valamely szempontból lényeges — tulajdonsága alapján is. A tudományosság azonban minden esetben megköveteli, hogy a társadalmi feltételeket messzemenően figyelembe vegyük.

A tipizálás különböző általánosítási szinteken lépten-nyomon megtalálható a gyakorlati élet majd minden területén. Az alapvető szempont — a fent kifejtettek értelmében — az osztályszempont. Ebben a vonatkozásban beszélhetünk a burzsoá személyiségről vagy a munkás személyiségtípusáról. Az erkölcsiség fő jellemvonásai vagy akár egyetlen domináns erkölcsi tulajdonság is alapja lehet és a gyakorlati életben alapja is a tipizálásnak. Így a kapitalizmus viszonyai között kialakul a burzsoá individualista típusa, amelyen belül további típusokat lehet megkülönböztetni: a csupán anyagi-gazdasági érdekeit előtérbe helyező, pusztán anyagi jólétét féltő „gazdasági-individualistát”; az elefántcsonttoronyba zárkózó polgári értelmiségi „elit”-típust, aki valamiféle szellemi felsőbbrendűséggel néz alá a „szürke” tömegre; az emberi érzések nélküli, csörtető karrierista típusát, aki csak a társadalmi ranglétrán való előbbrejutást tartja szem előtt; az álszent „alamizsnálkodó” individualista típust, aki egyéni érdekeit még a túlvilágon is biztosítani akarja stb.

Politikai életünkben ugyancsak napról napra találkozunk a tipizálással. Ezzel kapcsolatban egy példára hivatkozunk N. Sz. Hruscsov a XXII. kongresszuson foglalkozik a kommunista vezető típusával, és ezt szembeállítja azokkal a negatív előjelű típusokkal, amelyek nem felelnek meg ezen ismérveknek: „A tömegkapcsolatok erősítése, a lenini értelemben vett közvetlenség, az a törekvés, hogy az emberek között legyen, az ő életüket és az ő gondolataikat élje, pártos szenvedélyesség az újért vívott harcban — ennek kell meghatároznia a pártvezető arculatát.” Akadnak azonban más típusú vezetők is, „... akik lagyma-

tagon, kezdeményezőkézség nélkül dolgoznak”, „... akik szeretnek az állam számlájára élni”, „... az elbizakodott vezetők...”, akik elhanyagolják szak-képzettségük fejlesztését”, eszmei-politikai ismereteik növelését és ezért az elvtelenség álláspontjára siklanak.³³

Ezek a példák — s számukat tetszés szerint lehetne szaporítani társadalmunk mindennapi életéből — azt mutatják, hogy a személyiség legkülönbözőbb alapokon történő tipizálása gyakorlatilag napról napra lezajlik, és nemcsak politikai-kulturális közéletünkben, hanem mindenütt, ahol emberek más emberekről véleményt alkotnak. Ennek különösen éppen a szocialista-kommunista társadalomba való átmenet során van megnövekedett szerepe, amikor az új típusú ember kialakítása egyik legfontosabb feladatunk. Ehhez a ma emberéből kell kiindulnunk, életviszonyait, személyiségének tipikus vonásait kell behatóbban tanulmányoznunk, s ennek birtokában meghatároznunk az új típusú ember kialakításának konkrét feladatait. Ezért olyan fontos a tipizálás tudományos feltárása.

III.

Az alábbiakban a kommunista személyiség problémájának néhány vonatkozását vizsgáljuk meg.

A kommunista személyiség azt a személytípust jelöli, amelyben kifejezésre jut a kommunista társadalmi viszonyok alapján kialakuló legfontosabb személyiségjegyek teljes és harmonikus egysége. Ez egyúttal a kommunista embereszményt is jelenti.

A kommunista személyiség megvalósítása tehát társadalmi cél, mégpedig reális, a valóság objektív fejlődéstendenciáiból fakadó cél. A kommunista személyiség eszménye történelmileg akkor alakult ki, amikor a társadalmi fejlődés meghatározott fokot elért, s nagy vonalakban vázolni lehetett, milyen irányban kell szükségszerűen fejlődnie a társadalomnak. Ezért a marxizmus megjelenésével jött létre, és a kapitalizmus viszonyai között már elterjedt a proletariátus körében. A szocialista forradalom időszakában, a szocializmus építése során, amilyen mértékben közeledünk a kommunizmus megvalósításához, olyan mértékben válik a kommunista személyiség fogalma mind gazdagabbá, sokrétűbbé, konkrétabbá.

A kommunista személyiség legfontosabb tulajdonságainak összefoglalását adja az SZKP programja. Ennek alapján a kommunista személyiség-típus fő vonásai a következők:

a) a munkához való új viszony, az a képesség, hogy az ember az anyagi termelés és a szellemi élet területén egyaránt otthonosan mozogjon. Az egyén számára a társadalom érdekében végzett munka életszükségletté válik;

b) a kommunista öntudat, melynek alapja a marxizmus—leninizmus világnézete. A széles körű elméleti és politikai ismereteken kívül magában foglalja a kommunista eszmékhez és a kommunista társadalomhoz fűződő mély érzelmi kötöttséget, a kommunizmus eszméinek gyakorlati megvalósításában való aktív részvételt, az ehhez szükséges képességeket. A kommunista öntudat, a kommunista eszmeiség a jövő emberének alapvető, átfogó tulajdonsága, amely mintegy szubjektív feltétele a többi tulajdonság harmonikus kifejlődésének;

³³ A kommunizmus építőinek kongresszusa. Kossuth, 1961. 130—131. o.

c) a szellemi gazdagság: ez széles körű és mély politechnikai képzettséget, magas fokú tudományos ismereteket és kultúrát, fejlett esztétikai ízlést jelent;

d) a kommunista erkölcs követelményeinek, elveinek, normáinak magas fokú ismerete, az ennek alapján kialakult mély erkölcsi meggyőződés, az erkölcsiség következetes érvényesítése a magatartásban;

e) értékes pszichológiai tulajdonságok (szerénység, bátorság, erős akarat stb.);

f) a rendszeres testedzés.

A kommunista személyiség mindezen ismérveinek kialakulása és harmonikus egységbe ötvöződése eredményezi egyik legjellemzőbb vonását, a *sokoldalúságot*.

Itt kell rámutatnunk a kommunista személyiségről alkotott elképzelések két hibás végletére.

Az egyik véglet, amikor úgy gondolják, hogy a kommunista személyiség valami *merőben* más lesz, mint ami már ma megtalálható a szocialista országokban, elsősorban a Szovjetunióban. Ez a feltételezés mindenféle önkényes, irreális elképzelésekhez, a valóság talajától való elszakadáshoz vezet. A kommunista személyiség fokozatosan, lépésről lépésre valósul meg mint társadalmilag általános, s már a szocialista társadalom időszakában megtalálhatók egyes elemei. A szocialista társadalmi viszonyok további fejlődésének talaján ezek az új elemek mindinkább növekvő tendenciát mutatnak mélységben és szélességben egyaránt. A kommunista személyiség mint eszmény tehát úgy értelmezendő, mint a már ténylegesen, csírájukban meglevő és egyes esetekben kibontakozó személyiségjegyeknek legmagasabb megvalósulási formái, ezeknek harmonikus egysége. A kommunista személyiség kialakulása és általánossá válása a társadalmi fejlődés szükségszerű következménye.

A másik hibás véglet, amikor a kommunista személyiség fogalmát egyoldalúan, szűk, prakticista módon, egyes tulajdonságok kiemelésével, mások elhanyagolásával értelmezik. Így pl. gyakran kihagyják e fogalomból a családi életre vonatkozó normákat, vagy hangsúlyozva a világnézeti és politikai meggyőződést, megfeleledkeznek a magas fokú és értékes pszichológiai és erkölcsi tulajdonságokról. Egyesek az elemi normák betartását is elégségesnek vélik a kommunista személyiség erkölcsi arculatának jellemzésére. Gyakran találkozunk a kispolgár által alkotott — de kommunistának mondott — ember-eszménnyel. Ebben megtalálhatók mindazok a jogok és lehetőségek, amelyek az ember számára adottak lesznek, de hiányoznak belőle az egyes ember kötelezettségei a társadalommal szemben.

Az SZKP programja a kommunista személyiség leglényegesebb tulajdonságainak teljes képét adja, ugyanakkor felvázolja azokat a feladatokat is, amelyek a kommunizmus építésének időszakában a Szovjetunió előtt állnak, s amelyeknek megvalósításával egyúttal megteremtődnek a kommunista személyiség társadalmilag általánossá válásának objektív feltételei. Ezek a feltételek röviden: a kommunista társadalmi viszonyok. Ehelyütt nem áll módunkban a kommunista személyiség kialakulásának feltételeivel részletesen foglalkozni. E feltételek konkrét tanulmányozása, a személyiség fejlődésére gyakorolt hatásuk vizsgálata, a kommunista személyiség kialakulási folyamatának elemzése hazánkban, e cikk lehetőségeit sokszorosán túllépő feladat lenne.

Egyetlen lényegbevágó kérdésre térünk ki, a személyiség sokoldalúságának problémájára.

Az emberiség nagy történelmi fordulópontjain a haladó társadalmi osztály képviselői mindig zászlajukra tűzték a humanista jelszót; a sokoldalú ember, a sokoldalú személyiség megvalósítását. E jelszó azonban megvalósítatlan maradt. Egyes esetek kivételével az antagonisztikus ellentmondások közepette fejlődő, a széles néptömegek kizsákmányolásán alapuló társadalmakban e célkitűzés illuzórikusnak bizonyult. Ez nem jelenti azt, hogy bizonyos színvonalon, elsősorban az uralkodó-kizsákmányoló osztályok tagjai körében nem valósult meg. Az osztálytársadalmakban a személyiség kibontakozásának *tényleges* alapja a magántulajdon. Gyakran marxista szerzők is elkövetik azt a hibát, hogy a burzsoá elméletek bírálata során, amikor — helyesen — mint téves felfogást jellemzik azt az álláspontot, hogy a személyiség kifejlődésének egyetlen alapja a magántulajdon, nem mutatnak rá, hogy osztálytársadalmakban *valóban* a magántulajdon adja meg a lehetőséget a személyiség *viszonylagos* kibontakozásához. Csakis e felismerés segítségével mutathatunk rá, hogy ez a lehetőség a magántulajdonos kisebbség számára adott csupán, s hogy a magántulajdon egyszersmind *korlátja is* a személyiség kibontakoztatásának.

Csak a kommunista társadalom viszonyai teszik lehetővé a valóban sokoldalú személyiség kifejlődését társadalmi méretekben.

Azzal kapcsolatosan, hogy mit kell érteni a személyiség sokoldalúságán, különböző téves elképzelésekkel találkozunk. Ezeknek egy része a személyiség kibontakoztatásának legfontosabb mozzanatával, a munkával függ össze. Ismeretes, hogy a marxizmus klasszikusai több helyen foglalkoznak a munkamegosztásnak a személyiségre gyakorolt hatásával, s a személyiség kibontakozásának meghatározó tényezőjét a munkában látják.

Többen, Marxra, Engelsre és Leninre hivatkozva, azt a nézetet vallják, hogy a sokoldalú személyiség és a munkamegosztás kizárják egymást, hogy a személyiség „mindenoldalú” fejlődése utópia, amely ellentmond a modern iparban tapasztalható munkamegosztásnak és az ezzel együtt járó szakmai specializálódásnak, mivel minden specializálódás a személyiség egyoldalúságához vezet. A mindenoldalúságra való törekvés, ezek szerint, azonos lenne általában a szakismeretről és a speciális foglalkozásról való lemondással, nem lenne más, mint valami „univerzális dilettantizmus”, tehát nem kívánatos és nem is megvalósítható.³⁴

E hibás nézetek kapcsán vizsgáljuk meg közelebbről a sokoldalú személyiség és a munkamegosztás viszonyának a problémáját Marx és Engels legalapvetőbb megállapításaira támaszkodva.

Marx és Engels, műveik egy részében, különösen korai írásaikban gyakran tesznek olyan kijelentéseket, amelyek, összefüggésükből kiragadva, a felületes szemlélő előtt úgy tűnhetnek, mintha *általában* a munkamegosztás megszűnéséhez kötnék a sokoldalú személyiség kibontakozását. Ilyen utalásokat találunk, a többi között, „A német ideológiá”-ban.³⁵ Ezek és az ehhez

³⁴ Ezek a nézetek feltűntek a Szovjetúnióban és az NDK-ban is (Ld. A. K. Kuriljev és Reinhold Miller id. cikkét).

³⁵ „... a munkamegosztással adva van annak a lehetősége, sőt valósága, hogy a szellemi és anyagi tevékenység — az élvezet és a munka, termelés és fogyasztás — más-más egyéneknek jusson; az pedig, hogy ne kerüljenek ellentmondásba, csak úgy lehetséges, ha a munka megosztása ismét megszűnik.” (Marx—Engels: A német ideológia. Szikra, 1952. 15. o.) „Amint ugyanis a munkát elkezdik megosztani, mindenki egy meghatározott, kizárólagos tevékenységi kört kap, amelyet ráerőszakolnak és amelyből nem tud ki-kerülni.” (17. o.) „Ázt, hogy a személyi hatalmak (viszonyok) a munkamegosztás következtében dologi hatalmakká alakulnak át, nem lehet azáltal ismét megszüntetni, hogy

hasonló megjegyzések azonban önmagukban sem szolgáltatnak alapot arra, hogy belőlük olyan következtetéseket vonjunk le, mintha Marx és Engels *minden* munkamegosztás megszűnéséről beszélnének a kommunizmusra vonatkozólag. Különösen nem tehetjük ezt akkor, ha műveik egészét tekintjük és nem kiragadott idézeteket. A klasszikusok ugyanis a munkamegosztás megszűnésén az osztályviszonyok közepette érvényesülő munkamegosztásnak, vagyis a munka osztályjellegű megosztásának megszűnését értették — első sorban a fizikai és a szellemi munka, valamint a város és a falu elkülönülését, amelyet szorosan összekapcsoltak a magántulajdonnal.³⁶

A munkamegosztásnak *ezt* a formáját tartották szükségesnek megszüntetni. Engels az „Anti-Dühring”-ben kifejezetten a *régi* munkamegosztás megszüntetéséről beszél, mely a *régi* termelési móddal függ össze;³⁷ Marx pedig „A góthai program kritikájá”-ban arról ír, hogy a kommunizmus megszünteti az ember *szolgai* alárendelését a munkamegosztásnak.³⁸ Marx emellett a társadalmi munkamegosztás bizonyos formáit lehetségesnek tartotta bármely társadalomban: „Míg a társadalom egészén belüli munkamegosztás, akár árucserre közvetíti is azt, akár nem, a legkülönbözőbb társadalmi-gazdasági alakulathoz tartozhatik, a munka *manufaktura-jellegű* megosztása a *tőkés termelés* legsajátosabb alkotása.”³⁹

Világos tehát, amikor Marx és Engels arról beszélnek, hogy a munkamegosztás egyoldalúvá teszi az embert,⁴⁰ a munkás fizikai és szellemi elsatnyulásához vezet,⁴¹ hogy „... minden egyes munkás kizárólag egyetlen résztevékenység *szolgájává* lesz, s munkaereje egész életén át e résztevékenység szervévé válik”,⁴² ezen az osztályjellegű, elsősorban kapitalista munkamegosztást értik. Műveikben szó sincs arról, hogy a munkamegosztást *általában* megszüntetendőnek tartanak.

Már az eddigiekből következik, hogy a személyiség sokoldalú kibontakoztatása nem ütközik akadályokba akkor, ha a munkamegosztás elveszíti osztályjellegét, vagyis ha a társadalom szerkezete megszünteti az ember szolgai alárendeltségét a munkamegosztásnak. Már a tőkés viszonyok között olyan fejlettségi fokot érnek el a termelőerők, amely szükségszerűvé teszi az emberek egyoldalúságának megszűnését. A kapitalizmusban azonban ez a tendencia, a ki-

az erről alkotott általános fogalmat kiverjük a fejünkből, hanem csak azáltal, hogy az egyének megint uralmuk alá vetik ezeket a dologi hatalmakat és megszüntetik a munkamegosztást.” (60. o.)

³⁶ Ezt bizonyítják „A német ideológia” következő helyei: „A munkamegosztás csak abban a pillanatban válik valóban megosztássá, amikor bekövetkezik az anyagi és szellemi munka megosztása.” (Uo. 14. o.) „Egyébként munkamegosztás és magántulajdon azonos kifejezések — az egyikben ugyanazt mondják ki, a tevékenységre vonatkoztatva, amit a másokban a tevékenység termékére vonatkoztatva mondanak.” (15–16. o.) „Az anyagi és szellemi munka legnagyobb megosztása a város és falu különválása. . . A város és falu ellentéte csak a magántulajdonon belül állhat fenn. Ez az ellentét a legnyersebb kifejezése annak, hogy az egyén alá van vetve a munkamegosztásnak, egy bizonyos, rákényszerített tevékenységnek. . . ” (37. o.)

³⁷ „A régi termelési módot tehát teljesen meg kell változtatni, nevezetesen pedig el kell tűnnie a *régi* (kiemelés tőlem, L. J.) munkamegosztásnak.” (Engels: Anti-Dühring. Szikra, 1950., 304. o.)

³⁸ Marx—Engels Vál. Műv. 2. köt. Szikra, 1949. 18. o.

³⁹ Marx: A Tőke. Id. kiad. 389. o.

⁴⁰ Uo. 366. o.

⁴¹ Uo. 290. o.

⁴² Uo. 365. o.

zsákmányolás és az osztályokra különülés következtében, rombolóan érvényesül és ellentétébe csap át. Marx és Engels számos helyen rámutatnak erre. Marx már „A filozófia nyomora” c. művében felveti a gondolatot, hogy a technikai fejlődés, az automatizálás objektíve a szakmai korlátoztság megszüntetése irányában hat.⁴³ „A Tőké”-ben pedig világosan kifejti, hogy a modern *nagyipar elvezet a sokoldalúan fejlett egyénhez*, ezzel szemben a tőkés viszonyok ennek a tendenciának ellentmondanak: „A nagyipar természete . . . feltételezi a munka változását, a tevékenység átalakulását, a munka sokoldalú változékony-ságát. Másrészt *tőkés formájában* újratermeli a munka régi megosztását, megcsontosodott helyi különlegességeivel együtt . . . Ez az abszolút ellentmondás a munkás életviszonyainak minden nyugalmit, szilárdságot, biztonságát megszünteti, és folytonosan azzal fenyeget, hogy a munkaeszközzel kiveri a kezéből az enniválót, s hogy részletfunkciójával együtt őt magát is feleslegessé teszi; hogy ez az ellentmondás a munkásosztály szakadatlan feláldozási ünnepében, a munkaerő mértéktelen elpocsékolásában és a társadalmi anarchia pusztításai-ban tombolja ki magát. Ez a dolog negatív oldala. Ha azonban a munka változása most csak mint ellenállhatatlan természettörvény tör magának utat, és olyan vakon pusztít, mint egy természettörvény, mely mindenütt akadályokba ütközik; a nagyipar a maga katasztrófái által életkérdéssé teszi, hogy a munkák változását s ezért a munkásnak lehető legnagyobb sokoldalúságát általános társadalmi termelési törvénynek ismerjék el, és a viszonyokat úgy idomítsák, hogy e törvény normális módon megvalósulhasson.”⁴⁴ Továbbá, a nagyipar „élet-halál kérdéssé teszi”, hogy „a rész-egyént, egy társadalmi részletfunkció pusztá hordozóját a totálisan fejlett egyénnel pótolják . . .”⁴⁵

Engels ezt a marxi gondolatmenetet teljes egészében helyeslően használja fel a Dühring elleni érvelése során.⁴⁶

Mindez azt mutatja, hogy Marx és Engels nemcsak összhangban levőnek találták a modern nagyipart a személyiség sokoldalú kibontakozásával, hanem ez utóbbit a nagyipar fejlődése *szükségszerű* következményének tekintették. Ugyanakkor kimutatták, hogy a kapitalizmus viszonyai ennek ellentmondanak, megrögzítik, megcsontosodottá teszik a munkamegosztásnak azt a — magán-tulajdontól és a kapitalizmus osztályviszonyaitól elválaszthatatlan — formá-ját, amely a legjobb esetben is a meghatározott munka iránti közömbösséghez, a meghatározott munkának az egyénnel való *véletlen* összekapcsolódásához vezet, és amely a személyiség sokoldalú fejlődésének gátja.

A modern nagyipar fejlődése tehát önmagában szoros összhangban van a sokoldalú személyiség kibontakozásával. A megvalósulás alapvető feltételei azonban a kommunizmus társadalmi viszonyai, amelyek között a régi értelemben vett munkamegosztás megszűnik. Ez mindenekelett azt jelenti, hogy foko-

⁴³ „Ami az automatikus gyáron belüli munkamegosztást jellemzi, az az, hogy a munka elvesztette minden speciális jellegét. De mihelyt mindenfajta speciális fejlődés megszűnik, érezhetővé kezd válni az egyetemesség iránti szükséglet, az egyén integrális fejlődésére irányuló törekvés. Az automatikus gyár kiküszöböli a specialistákat és a szakmai korlátoztságot.” (Marx-Engels Műv. 4. köt. 150. o.)

⁴⁴ Marx: A Tőke. Id. kiad. 527—528. o.

⁴⁵ Uo. 528. o. Hasonló gondolatot vet fel Marx „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához” c. művében. Itt a munka kategóriáját elemezve, a kapitalista társadalmi formával hozza kapcsolatba a „meghatározott munka iránti közömbösséget”. Ez a helyzet oly viszonyok között jön létre, amikor az egyének könnyűszerrel térnek át egyik munkáról a másikra, és a munka meghatározott neme számukra véletlen dolga, ezért közömbös. (Id. kiad. 30. o.)

⁴⁶ Engels: Id. mű. 305—306. o.

zatosan megszűnnek az egyén fejlődését egyoldalúan befolyásoló osztálykorlátok; feloldódik a fizikai és a szellemi munka, a város és a falu elkülönülése. Természetesen, a munkamegosztás bizonyos fajtái így is szükségszerűen fennmaradnak. Egyetlen társadalom sem lehet meg anélkül, hogy a társadalmi munkát fajtái szerint meghatározott arányokban fel ne osztaná. A fejlődés során az a tendencia érvényesül, hogy a termékek egyre nagyobb mennyisége mellett azok sokrétűsége, differenciáltsága is egyre nő. Ennek alapja pedig a termelőerők hasonló irányú fejlődésében rejlik. Egészen természetes tehát, hogy ez feltételezi a munkanemek specializálódását. Ezzel a tendenciával ellentétesen egy másik folyamat is végbemegy a modern termelőerők fejlődésében. A technikai színvonal nagyarányú előrehaladása a munkafolyamatok és a munkanemek integrálódását vonja maga után, és mindinkább feltételez egy általános és politechnikai képzettséget.⁴⁷

Az ember sokoldalú fejlődése e két, egymást kiegészítő, ellentétes tendencia érvényesülése közepette megy végbe. A termelés fejlődésének, valamint az új társadalmi viszonyoknak a bonyolult kölcsönhatása mindenesetre megszünteti az ipari és a mezőgazdasági munka, valamint a szakképzett és a nem szakképzett munka lényeges különbségeit azáltal, hogy a mezőgazdasági munka jellegében egyre jobban közeledik az ipari munkához; a szakképzettséget nem igénylő munkákat pedig mindinkább a gépek látják el. Már a szocializmus viszonyai között érzékelhető — és a kommunizmus felső fokán ez egyre jobban kiterelvényesedik —, hogy a szakmai specializálódás jellege más, mint a kapitalizmusban. A kapitalista társadalomra az aprólékos specializálódás jellemző, az egységes munkafolyamatok oly mértékű részekre tagoltsága, hogy a munkás számára csupán a mechanikus munkamozdulatok szűk körének a begyakorlása a lényeges, s emellett lehetetlen és felesleges is a munkafolyamat egészének az ismerete. Ez a szakképzettség alacsonyabb színvonalával is elérhető állapot viszont csupán a munkás minimális ismereteit teszi szükségessé.

A kapitalizmusban ez a helyzet törvényszerűen alakul ki. A mind magasabb szakképzettséget megkövetelő termelési eszközök működtetéséhez szükséges szakismeretek ugyanis, a szellemi és a fizikai munka megosztottsága következtében, a munkástól elkülönülten, a tőkésnél és az ő érdekeit megvalósító műszaki értelmiségnél jutnak kifejezésre.

A szocializmusban — és még inkább a kommunizmusban —, ahol az anyagi-műszaki bázis rendkívül magas színvonalat ér el, a szakmai specializálódás tartalmában más természetű. Alapjául a munkás magas fokú kulturális-műszaki ismeretei szolgálnak. Ez nem magyarázható csupán a termelőerők fejlődéséből, bár ezzel a legteljesebb összhangban van. Figyelembe kell vennünk, hogy az új társadalmi viszonyok biztosítják mindazokat az objektív és szubjektív feltételeket, anyagi és erkölcsi ösztönzőket, amelyek a termelőmunkában dolgozókat a mind magasabb általános és szakmai ismeretek elsajátítására sarkallják.

⁴⁷ Hasonló kettős tendencia figyelhető meg a tudomány fejlődésében is. A tudományos tényanyag növekedése a specializálódás irányában hat, és megnehezíti az általánosítást, mely utóbbit viszont a tudomány színvonalának, az ismeretek elmélyülésének növekedése mindjobban megköveteli. Az ellentmondás megoldása, a többi között a tudomány technikai segédeszközeinek (memóriagépek stb.) fejlődésében s a tudományos munka kollektivitásának magasabb színvonalra emelésében található. (Ny. Szemjonov: A tudomány és az emberi jövő. Világosság. 1961. 9. sz.)

Az elmondottakból következik: A sokoldalúság semmiképpen nem jelenti azt, hogy az egyén a társadalom kulturális, tudományos, technikai eredményeit egész terjedelmükben és mélységükben magáéivá teszi. E cél eléréséhez több időre lenne szükség, mint ami fizikailag az egyes ember rendelkezésére áll. Ahhoz, hogy az ember a gyakorlati tevékenység során érvényesíteni tudja ismereteit, idejének csak egy részét fordíthatja megszerzésükre, következésképpen az ismereteknek mennyiségileg és minőségileg korlátai vannak. Ez következik abból, hogy a társadalmi viszonyok *egész* gazdagsága soha nem eshet egybe az egyén — bármennyire is fejlett és sokoldalúan kibontakoztatott — képességeivel. Ez utóbbiak köre és tartalma, természetesen, mindig szűkebb lesz, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a társadalmi viszonyok az egyének fejlődése által szintén szüntelenül tökéletesednek. Ezért a sokoldalúság fogalmát nem lehet úgy értelmezni, hogy az ember mindennel foglalkozik, hogy nem lesz valami *alapvető* tevékenysége; következésképpen „univerzális dilettáns” lesz. Ahhoz, hogy meghatározott tevékenység megfelelő hatásfokot érjen el, koncentrálni kell rá.

Ezek után kérdés, mit kell értenünk a sokoldalúságon mint a kommunista személyiség lényeges vonásán.

Mindenekelőtt a sokoldalúságot nem lehet statikus állapotként felfogni. Állandó fejlődés, mozgás, a sokoldalúság kiterelvényesedése érvényesül; az ember a viszonyok változásaival maga is állandóan változik. A sokoldalúság tehát történetileg konkrét fogalom, melynek tartalma mozgó, s változása gyakorlatilag végtelen folyamat.

A sokoldalú személyiség fogalmán — a fentiek figyelembevételével — azt kell értenünk, hogy az ember a társadalmi élet minden *szférájában*: a termelés, a tudomány, a művészet, a politika stb. terén egyaránt tevékenységet *tud* kifejteni annak alapján, hogy *egyéni képességeit* sokrétűen bontakoztatta ki. A sokoldalú személyiség ily módon mintegy a társadalmi viszonyok gazdagságának egyre magasabb fokú megjelenése, koncentrációja az egyénben, aki a sokrétű viszonyok differenciált hatása alatt fejlődik, s ennek alapján maga is sokoldalúan, sokrétűen *hat vissza* a társadalmi életre. Az egyén ebben az esetben élettapasztalatait nem egyetlen szűk körből szerzi, hanem a társadalmi élet legkülönbözőbb területeiről, ezért széles látókörrrel rendelkezik; nem esik nehezeére egyik tevékenységi körrel egy más természetű tevékenységi körre (pl. az anyagi termelésről a művészetre) való áttérés, vagyis hasznos tevékenységet tud kifejteni elvileg eltérő területeken (a fejlődés tendenciája pedig az, hogy mind több ilyen területen). A sokoldalúság nem feltételezi, hogy az egyén mindent csinál, amit mások, de feltételezi, hogy összes lehetséges adottságait, képességeit, tulajdonságait konkrét tevékenységgel gazdagon kibontakoztatja.⁴⁸

Ennek elérése a társadalmi viszonyok fejlettségének függvénye. A személyiség annál gazdagabb, sokoldalúbb, minél gazdagabbak, sokoldalúbbak a viszonyok, amelyek között az egyén él. Ezért mondja Marx: „Ha a körülmények, amelyek között ez az egyén él, csak egy tulajdonság egyoldalú kifejlesztését engedik meg neki az összes többiek rovására; ha neki csak ennek az *egy* tulajdonságnak a kifejlesztéséhez adnak anyagot és időt, akkor ez az

⁴⁸ Minden bizonnyal így értendő Hegelnek a következő, Marx által idézett megjegyzése is: „Művelt embereken elsősorban olyanok értendők, akik meg tudják mindazt csinálni, amit mások csinálnak.” (Marx: A Tőke. Id. kiad. 393. o.)

egyén csak egyoldalú elsatnyult kifejlődéshez jut.” Ezzel szemben: „Egy olyan egyénnél pl., akinek az élete sokrétű tevékenységek és a világhoz való gyakorlati vonatkozások nagy körét öleli fel, aki tehát sokoldalú életet él, a gondolkodásnak is ugyanolyan egyetemes jellege van, mint ezen egyén minden egyéb életmegnyilvánulásának.”⁴⁹

A viszonyok ilyen sokoldalúsága minden ember számára csak a szocialista-kommunista társadalomban valósulhat meg, ahol a magántulajdon alapján egyetlen osztály sem monopolizálhatja a tevékenységnek ezt vagy azt a körét, s egy ember sem kényszerül csupán egyetlen szűk tevékenységi körben mozogni. Ez a lényeges feltétel már a szocializmus időszakában kialakul, de amennyiben a szocializmus még magán hordja a kapitalista társadalom „anyaegyét”, a kommunista embertípus nem válhat társadalmilag általánossá.

Mindezt, amikor a szocialista személyiség fogalmát használjuk, ezt nem különíthetjük el a kommunista személyiség fogalmától. A kettő, *lényegét* tekintve, azonos, csupán az előbbi az utóbbinak alacsonyabb fejlődési stádiumát jelenti. Ily módon érthető, hogy a szocialista személyiség meghatározásában általában azokat a jellemvonásokat szokták feltüntetni, amelyek a kommunista személyiség esetében is érvényesülnek magasabb szinten.⁵⁰ Ennek okát abban kell látni, hogy a szocializmus és kommunizmus felső foka között lényegi azonosságok vannak. Másrésztől viszont a kettő közötti különbségek magyarázzák a személyiség fejlettségi szintjében fennálló eltéréseket. A szocializmus társadalmi viszonyai közepette a személyiség fejlődésében bizonyos egyenlőtlenségek szükségképpen fennmaradnak még. Egyes társadalmi csoportok számára személyiségük sokoldalú kibontakoztatásához kedvezőbb feltételek érvényesülnek, mint mások számára.

Ez az egyenlőtlenség csak a kommunizmus felső fokán szűnhet meg. Miután azonban a személyiség fejlődése nem automatikus és ösztönös folyamat, már a szocializmus körülményei között nagymértékben ellensúlyozni lehet az objektíve fennálló egyenlőtlenségek kedvezőtlen befolyását. Ez elsősorban a kulturális-ideológiai-politikai ráhatás mind magasabb színvonalra emelésével történik. A szocialista-kommunista személyiség kibontakoztatásában tehát lényeges szerepe van az egész társadalom, a szocialista típusú kollektívák nevelő, alakító hatásának, a tudomány, a művészet közkinccsé tételének. E bonyolult folyamatban központi szerepet tölt be a párt ideológiai irányító tevékenysége. Ezért olvashatjuk az SZKP programjában: „A jelenlegi szakaszban a párt az ideológiai munka terén azt tekinti a legfőbbnek, hogy valamennyi dolgozót a magas fokú eszmeiség, a kommunizmus iránti odaadás, a munkához és a közös gazdasághoz való kommunista viszony szellemében neveljék; teljesen leküzdjék a polgári nézetek és erkölcsök maradványait, sokoldalúan és harmonikusan fejlesszék az egyént; megteremtsék a szellemi kultúra igazi gazdagságát.”⁵¹

⁴⁹ Marx—Engels Műv. 3. köt. 247—248. o.

⁵⁰ Németországban E. Gutzmann és H. Kallabis próbálkoztak megadni a szocialista személyiség fogalmát a következőképpen: „... a szocialista társadalom szabad tagja, aki a társadalomban, általa és érte egyéni erőit szakadatlanul és mindenoldalúan fejleszti, s ennek megfelelően tevékenykedik, azaz mind az anyagi természetben, mind a társadalom egész szociális, politikai és szellemi életében részt vesz, azt alakítja, és akinek cselekedeteit a természet és társadalom objektív fejlődéstörvényein alapuló növekvő belátás és a szocialista erkölcs határozza meg.” (idézi: Reinhold Miller id. cikkében, 670. o.) Hasonló meghatározást ad Erwin Stüber (id. cikk, 93. o.)

⁵¹ A kommunizmus építőinek kongresszusa. Id. kiad. 459. o.

Ez teljes egészében érvényes a mi viszonyainkra is. A személyiség problémájának széles körű filozófiai kidolgozása, a szocialista személyiség fejlődésének mélyreható tanulmányozása hazánkban, a fejlődő és erősödő új személyiségjegyek kiterjedésének konkrét feltárása ezért a legszorosabb összhangban áll általános társadalmi célkitűzéseinkkel, és közvetlen politikai jelentősége vitathatatlan.

A személyiség kérdése nemcsak a szocializmust, kommunizmust építő országokban került előtérbe, hanem — ellenkező előjellel — a burzsoá ideológiában is. A mai polgári filozófia egyik legkiélezettebb problémája ez, melyben különös erővel fejeződik ki az imperializmus kulturális-ideológiai válsága, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy az utóbbi 30 évben tucatjával szaporodtak el a polgári személyiségelméletek.⁵² Mindezekben a nézetekben egyén és társadalom; személyiség és tudomány; szabadság és értelem konfliktusa kerül felszínre.

Ezen elméletek haladásellenes, reakciós jellegét elsősorban két körülmény mutatja. Az egyik: az antikommunizmus alaptendenciája, a másik: elfordulás a burzsoázia haladó korszakának embereszményétől. A burzsoázia mint reakciós társadalmi erő, tagadja korunk leghaladóbb elméletét, s ugyanakkor megtagadja saját haladó múltját is. Az emberiség fejlődési távlatainak tagadása, ami egybefonódik a tőkés viszonyok szülte kiüttalansággal, magyarázza, hogy ezen elméletekben mind nagyobb helyet kap a miszticizmus és az irracionizmus; a perspektívtalanság és a pesszimizmus.

A kommunizmussal szemben hangoztatott, immár az unalomig ismételt vád a burzsoázia részéről, hogy az megsemmisíti az egyéniséget. Ismeretes, hogy már a Kommunista Kiáltvány megadja erre a választ. A polgári filozófia mégis minduntalan újra felmelegíti az ilyen jellegű vádakot, s ez mutatja, hogy a marxizmus elleni eszmei fegyverzete milyen erőtlen. Így pl. Jacques Maritain arról ír, hogy a kommunizmusnak olyan ember az eszménye, aki elveszítette egyéniségét, *dezindividualizált*, és akinek az ad örömet, ha magát mint a forradalmi közösség tagját, feláldozza a közösségnek.⁵³

A kommunizmus embereszményének ez a fajta „bírálata” az elszigetelt egyén, a burzsoá individualizmus talaján nyugszik, amely a személyiség lényegi vonását a világtól való függetlenségben, a függetlenség biztosítékát pedig a magántulajdonban látja. Emellett határozottan közösségellenes, s a személyiség megvalósulását csak a közösségtől való elszigetelődés, a közösségből való kiemelkedés alapján tudja elképzelni. Ezzel eleve megfosztja magát attól, hogy a személyiség problémáját a valóságnak megfelelően oldhassa meg.

Az ember dezindividualizálása éppen a kapitalizmus velejárója, ahol a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszava csak elvontan adott lehetőséget arra, hogy a rendi előjogokat megszüntetve, mindenki kialakítsa egyéniségét; gyakorlatilag azonban nem biztosította ennek társadalmi-gazdasági feltételeit. Az ember itt *kénytelen* abban a szűk körben mozogni, amelyet osztályhelyzete megszabott számára, *kénytelen* egyoldalú egysíkú személyiséggé válni. A kapitalizmusban a túlnyomó többség előtt elzáródik az egyéniség kibontakozásának az útja. Ilyen körülmények között, természetesen, annál szembeötlőbb, ha egyes emberek kiemelkednek a társadalomban.

⁵² Pszichológiai tanulmányok. III. köt. Bp. 1961. 712. o.

⁵³ J. Maritain: Humanisme integral. Paris, 1936. 71. o.

A kapitalista társadalomra elsősorban az a jellemző, hogy az embereknek a magántulajdon alapján fennálló különbségei kevés lehetőséget adnak sokrétű differenciált személyiségek kialakulásához. Az egyének tevékenységének e viszonyok közepette túlnyomórészt az egzisztencia, a megélhetés közvetlen biztosítására kell irányulnia; ez pedig nem a személyiség jellegétől, hanem a magántulajdontól függ. A szocializmus viszonyai között az egyén tevékenységében még jelentős helyet foglal el a megélhetés biztosítására irányuló cselekvés, de az egzisztencia alapja már nem a magántulajdon, hanem a munka. A munkával mint az egzisztencia alapjával előtérbe kerül a személyiség fejlesztésére való törekvés. Az ember megélhetése a javakból a munkavégzés arányában való részesedéstől függ, s az elosztásnak ez a módja ösztönzi az egyént képességeinek, személyi tulajdonságainak fejlesztésére. Ez minőségi változást jelent a kapitalizmushoz képest a személyiség fejlődésének feltételeiben, de a sokoldalú személyiség társadalmi méretű kibontakozásának itt még jelentős akadálya a létfenntartás alapvető szempontjának, valamint a régi munkamegosztás maradványainak az érvényesülése. A személyiség sokoldalú kibontakozásához az szükséges, hogy ez a folyamat elváljék a közvetlen megélhetési feltételek biztosításának gondjától, vagyis hogy minden ember egzisztenciája az anyagi javak bősége alapján teljes egészében biztosított legyen. Ily módon az egyének egyenlősége — ha úgy tetszik „uniformizálódása” — a megélhetés területén érvényesül, amennyiben egyaránt mindenki számára feleslegessé teszi, hogy energiáját ebben az irányban használja fel. Ez azonban éppen a személyiségnek az uniformizálódás alóli felszabadítását jelenti, mert az egzisztencia mindenkit egyféleképp határoz meg, s ezáltal az emberek közötti különbségek hangsúlya áttevődik a személyiségek egyéb jegyeire. A tehetségek és a képességek szabadon kibontakozhatnak, mert a szükségletek szerinti elosztás következtében nem függnék a megélhetés ilyen vagy olyan módjától.

Az az egyenlőség amely a kommunista társadalom felső fokán jön létre, *minden egyén* fejlődése számára *egyenként kedvező* lehetőségeket biztosít. Az egyenlően kedvező feltételek tehát nem törlik el az egyének közötti különbségeket, sőt hangsúlyozotabbá teszik. A fejlett személyiséggé válás objektív eszközeinek maximális biztosítása szükségszerűen elvezet ahhoz, hogy az az egyének közötti különbségek ne a társadalmi előjogokból, a magántulajdonból fakadjanak, hanem az egyének belső tulajdonságai, erkölcsi értéke, tudásának színvonala, érdeklődési köre, képességei határozzák meg őket.

Sokszor jóhiszemű emberek is az egyéniség fejlődésének gátját látják a kommunizmusban. Ennek gyakran az a félreértés az oka, hogy a kommunista személyiség *típusát* azonosítják a kommunista társadalom élő, konkrét emberével. Természetes, hogy amint személyiségtípusról van szó, az egyéni jelleg máris háttérbe szorul, mert ebben az esetben szükségképpen az általánost ragadjuk meg; éppen azt, ami *közös* a különböző egyénekben. A kommunista személyiség típusában azokat a *lényegi, alapvető*, mindenki számára szükséges tulajdonságokat emeljük ki, amelyek belső feltételei annak, hogy az ember az egyéni adottságait maximálisan kibontakoztassa.

Ezzel kapcsolatosan is érvényesek Marx szavai: „Még ha bizonyos társadalmi viszonyok között minden ember kitűnő festő lenne is, ez még egyáltalában nem zárná ki azt, hogy mindenki *eredeti* (kiemelés tőlem, L. J.) festő is lenne.”⁵⁴

⁵⁴ Marx—Engels: A német ideológia. Id. kiad. 130. o.

A mi problémánkra alkalmazva: ha a kommunista társadalomban mindenki rendelkezik is majd a kommunista ember tipikus tulajdonságaival, ez még nem zárja ki — sőt előfeltétele annak —, hogy mindenki *eredeti* egyéniség is legyen.

О МАРКСИСТСКОЙ ТЕОРИИ ЛИЧНОСТИ

Й. Лук

В первой части статьи автор пишет об актуальности разработки теории личности о настоящем положении этой работы и о связанных с ней задачах марксистской философии. Он указывает на то, почему именно в настоящем периоде эта проблема выдвигается на первый план.

Во второй части статьи автор анализирует марксистское понятие личности, исходя из основного марксистского положения, что сущность человека — это «совокупность общественных отношений», а личность — это «общественное качество». На основании этого положения автор исследует связь индивидуума с общественными отношениями, связь индивидуума с коллективом, характеризуя личность как единство отдельного и общего. После этого он занимается вопросами структуры и типизации личности, и устанавливает, что при обеих проблемах за основу следует принимать марксистское философское понятие личности. Поэтому структуру личности следует рассматривать в сферах индивидуального быта и индивидуального сознания, выхода из узкого психологического истолкования личности. В связи с вопросом типизации, подчеркивается, что она является важным средством для научного исследования личности, но только в том случае, если установление типов производится в первую очередь на основании объективных общественных факторов.

Третья часть статьи посвящена проблемам коммунистической личности. Очертив самые важные качества типа коммунистической личности на основе XXII-ого Съезда КПСС, из многочисленных проблем автор выдвигает единственную проблему всестороннего развития личности. Он занимается вопросом, что следует понимать под всесторонностью. Это прежде всего сильное проявление богатства общественных отношений в индивидуе. Она проявляется в разносторонней деятельности, в которой выражается опытность индивида в сферах общественной жизни. Многосторонность нельзя абсолютизировать, она является исторически конкретной и относительной. Решающим фактором формирования всесторонней личности автор отмечает коммунистический характер труда, и в связи с этим он рассматривает действие разделения труда на разносторонность личности.

В заключение автор опровергает обвинение буржуазных идеологов, утверждающих, что личность уничтожается коммунизмом.

ON THE MARXIST THEORY OF PERSONALITY

by Joseph Lick

In the first part of the article, the author writes about the actuality, the present state of the development of the theory of personality, and about the tasks of Marxist philosophy in this field. It is pointed out why this problem has got actuality especially in the present period.

In the second part, an analysis is made of the Marxist concept of personality, starting from the fundamental statement of Marx that the substance of man is "the totality of social relations" and personality is "social quality". On this basis, the author examines the relation of individual man and social conditions, and that of the individual man and the collective. Personality is characterized as the unity of the singular and the general. Further on, the paper deals with the question of the structure and the typifying of personality. It is stated that for both problems, the Marxist philosophical concept of personality must serve as a basis. Therefore, the structure of personality must be examined in the sphere of individual existence, of the individual mind, overstepping the narrow

psychological interpretation of personality. As for question of typifying, it is emphasized that this is an important means of the scientific investigation of personality, but only if the establishment of the types is carried out, in the first place, on the basis of objective social factors.

The third part of the article deals with the problem of the communist personality. After an outline of the most important properties of the type of communist personality made on the basis of the 22nd Congress of the CPSU, the author selects a single question from the numerous problems: the many-sided development of personality. He examines the question, what is to be understood by many-sidedness. It is, first of all, an intense appearance of the richness of social relations in the individual. It shows itself in a various activity where the experience of the individual in the spheres of social life is expressed. Many-sidedness cannot be absolutized, it is historically concrete and relative. The decisive factor in the formation of many-sided personality is the communist character of labour. In connection with this, the author examines the effect of the division of labour on the many-sidedness of personality.

In conclusion, the author of the paper refutes the charge of the bourgeois ideologists of individuality being destroyed by communism.